

M. assz. kvf.

41

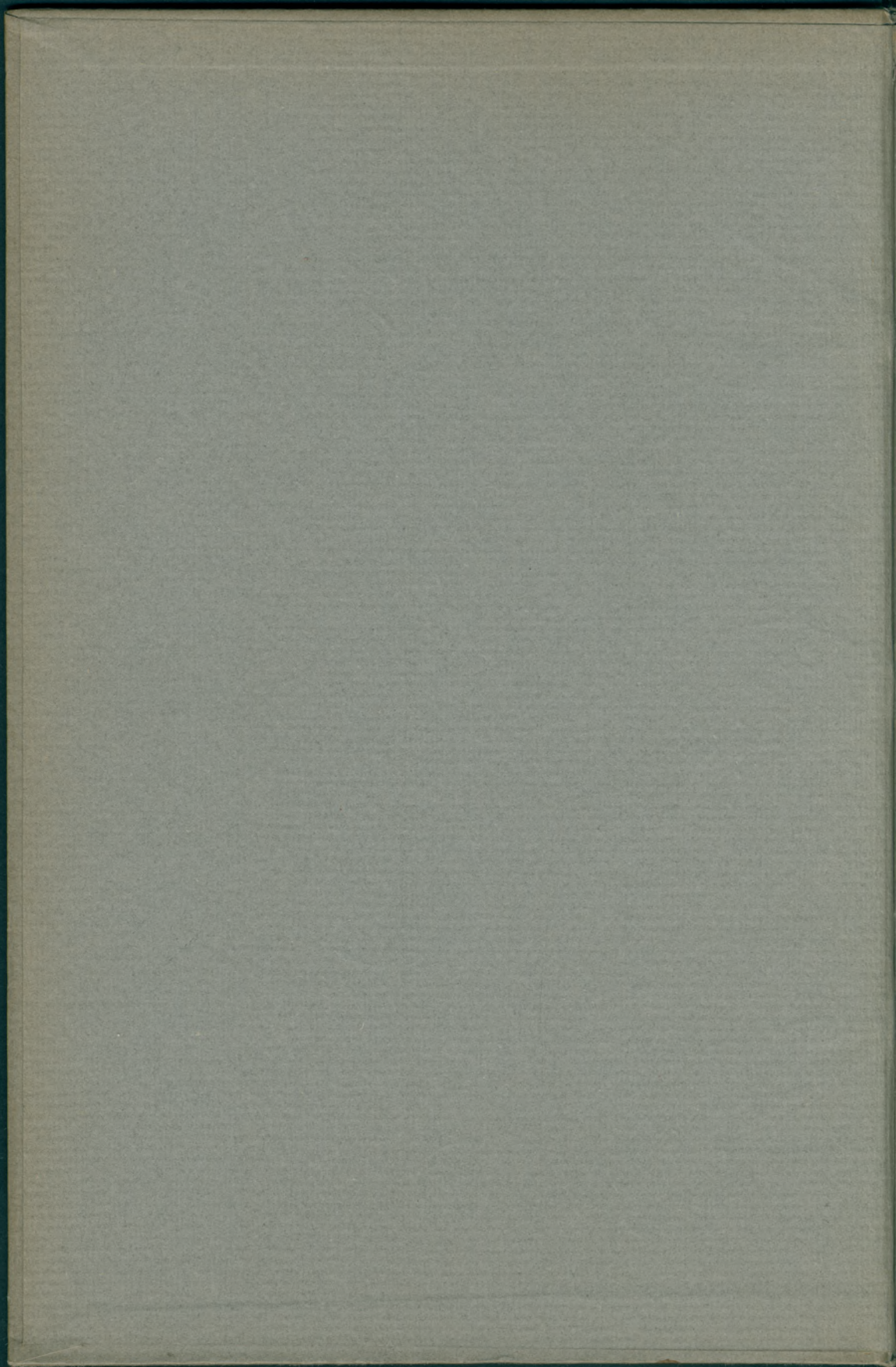
Tharlonick Emma

At

Leprádok tranörökli

joga

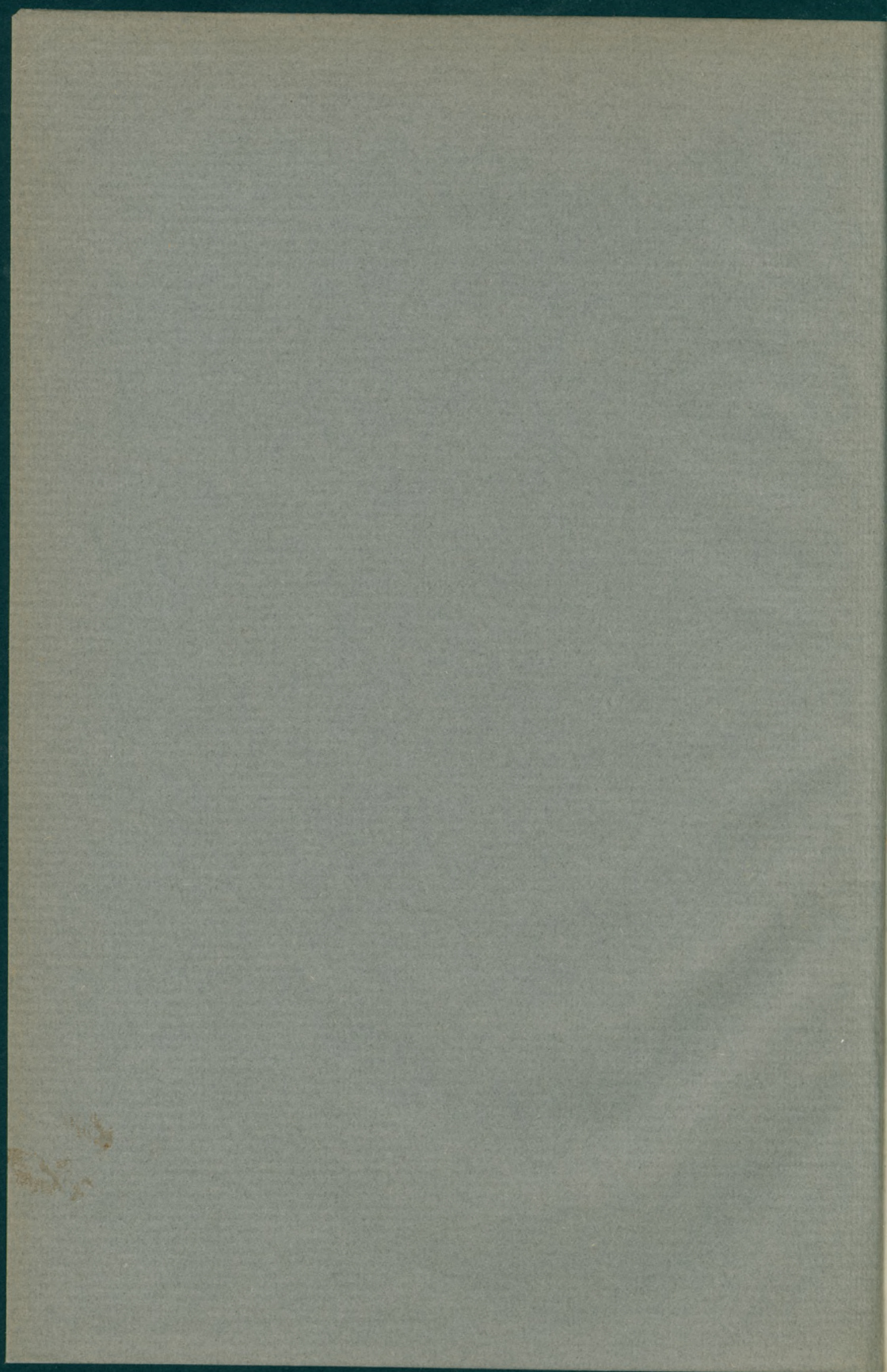

1927. II/26

Kedves Pirosha néni

szíves elismerésem mai végtelen jó-létéért
és mégis meghatóan. Valóban, munkáim
legjobb eredményeinek tekintet, ha
az arra hivatott, vezető jellemek részé-
ről és az így hitünkeltő elismerés.

Most, hogy a hűlőnepszomat végre
elkészült, írték azt a „Magyar Asszony
Könyvtára” rendelkezésére bocsátani, s
egben meghősrönni a hitünkeltő felki-
vart. Hírem én magamat - heges en-
gedelemmel - íggyis a „Magyar Asszony
Könyvtára” sáfárának tartom.

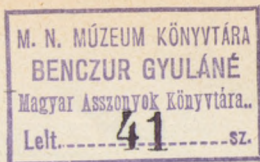
Kérem kedves Pirosha nénit, hegeshegy
és his füzetet szívesen fogadni, hönö-
netem, s hegyódyaim mellett

Bartomeus Anna.

Az Árpádok trónöröklési joga.

Talán merészség Árpádkori történetünknek egy olyan kérdését tenni vizsgálat tárgyává, melyet századok óta annyiszor s hozzá a leghivatottabb tudósok dolgoztak fel. Szinte kilátástalannak tetszik itt valami újabb eredmény elérhetése, hiszen a trónöröklési rendszerek s a trónbetöltési módok közül minden lehető, nem tulságosan nagyszámú kombináció mind végigtárgyalatott. Szinte úgy látszanék, mintha igaza lenne *Ferdinándynak*, mikor az Árpádkori trónöröklés legutóbbi tudományos vitája alkalmával, 1913-ban írt dolgozatát a következő szavakkal vezette be: „Amióta *Cziráky* a trónbetöltés kérdéséről szóló... munkáját megírta, azóta a... kérdést megoldottnak tekintettük, amennyire adatok hiányában, pusztán tényekre támaszkodva, jogtörténeti kérdést megoldottnak tekinteni lehet... Ezen a nyomon maradt a magyar alkotmánytörténet egészen a mai napig. Fölöslegesnek találta azt, hogy meddő vitákkal keresse a kérdésnek megoldását, mikor sem a *trónöröklési rend szabályát pozitív adatok hiányában* a történeti tények ellenében tüzetesen megállapítani nem lehet, sem pedig a forma szerinti választásra és a választás formáira pozitív történeti adatokat mind a mai napig ebből a korból találnunk nem sikerült.”¹

Ehhez hozzátehetjük még, hogy nevezetesebb új forrást e korra s e kérdésre *Cziráky* óta valóban nem fedeztek fel, sőt, hogy kútfőkészletünk e részt nagyjából ugyanaz, mint amelyeket már a XVIII. század nagy történettudósai is felhasználtak.

Ezekre az aggodalmakra s *Ferdinándy* gondolatmenetére — bár indirekte — még az 1913. évi vita alkalmával *Domanovszky* adta meg a választ, midőn az egész kérdést a *forráskritika terére vitte át* s ezzel kijelölte azt az utat, melyen a trónöröklés és királyválasztás körüli

¹ *Ferdinándy Geiza*: A trónbetöltés kérdése az Árpád-házbeli királyok korában. Budapesti Szemle. 1913. 154. kötet, 356—7. ll.

M. Assz. Köt. 41=90

kérdések megoldását keresni kell. Az elbeszélő kútfők forrásértékét tisztázó legújabb kutatások ugyanis, melyeknek egyik mestere éppen *Domanovszky* volt, egészen új világot derítettek e históriák keletkezési körülményeire, forrásaira, felfogására. E kutatások igazolták az árpádkori gesták kitűnő értesültségét, hitelességét.

Bebizonyosodott, hogy a Budai Krónikának, illetőleg Bécsi Képes Krónikának és rokonaiknak Árpádkori részei udvari papok művei, dinasztikus célzatúak s az uralkodó Árpádnem felfogását és hagyományait tartották fenn. De bebizonyult az is, hogy Árpádkori gestáink írói — szabatosabban a Bécsi Képes Krónika és Budai Krónika Árpád-kori részének szerzői — koruk legmagasabb műveltségi fokán állottak s munkáik vetekszenek e kor legkiválóbb külföldi történelmi műveivel. Ezek az írók — hiszen a Képes Krónikában hagyományozott XI—XII. századi részletek írói valóságos művészei voltak a latin stílusnak —, ezek a történetírók *tudták*, hogy mit írnak. Az általuk felhasznált jogi és alkotmányos terminusok teljes értékükben használhatók ki a koruk jogi és alkotmányos felfogását, fogalmait illető kutatásban, az Árpádkori jogi intézmények rekonstruálásában. Világos, szabatos jogi terminológiájuk egyfelől bizonyítéka a kor fejlett jogi gondolkodásának, másfelől e kifejezések kétségtelen hagyományozói az Árpádkori tényleges jogállapotnak.

E gestákban, még pedig a Bécsi Képes Krónikában fennmaradt Szent László-kori gestában, majd ennek későbbi, II. István- és II. Géza-kori folytatásaiban olyan kitételekre akadtunk, szövegükből olyan felfogást véltünk kiolvasni, mely — véleményünk szerint — világosan tükrözi vissza a korukbeli felfogást trónöröklési jogról és rendről, csak úgy, mint a királyválasztásról is. És épen ez készítetett alábbi dolgozatunk megírására, mert — véleményünk szerint — e fenntartott Árpádkori jogi fogalmakkal biztosan dönthetünk azokban a kérdésekben, melyeket eddig pusztán a tények szemléletéből: az egyes uralkodók egymásra következésének sorrendjéből s trónrajutásuk körülményeiből oldottak meg. XI. és XII. századi gestáink e vallomásaiban véljük megtalálni azokat a „pozitív történeti adatokat“, melyek hiányában *Ferdinándy* e kérdéseket eldönthetlennek tartja.

Dolgozatunk elején a trónöröklési kérdés irodalmát

tekintjük át. Hiszen egy ilyen alaposan feldolgozott, a tudományt valóban századok óta foglalkoztató probléma fölött — mint már említettük — minden lehető megoldást felsorakoztattak s ezért minden újabb feldolgozásnak a régebbi eredmények kritikájára is ki kell térnie, nem is szólva azokról a tanulságokról, melyeket különösen a XVIII. századi munkákból meríthet. Ezenkívül maga a probléma megoldásának módszere, sőt a probléma megfogalmazása is, *részen* a régebbi feldolgozások vizsgálatából, azt keresve adódott, hogy mi is a véleményekben eddig mutatkozó nagy eltéréseknek oka. Végül: a történetkutatás fejlődését egy speciális kérdés irodalomtörténetén szemlélve — lehet — régi és tekintélyes elméletek elavultaknak fognak látszani, melyek a történetkutatás valamely újabbi fejlődési fokán a tudomány akkori állása mellett az akkor elérhető legnagyobb eredményt jelentették, de amelyek idő haladtával a történeti módszer tökéletesedésével elvesztették jelentőségüket s csupán a régiek tekintélye tartja őket életben. Ezt tapasztaltuk az „öröklésbe oltott választás“ teoriájánál, s bevezetésünkben egyrészt éppen e teoriának kialakulását s további életét kívántuk szemléltetni, a történetkutatás fejlődéséhez viszonyítva.

Werböczy tűnik elsőnek szemünkbe, azt keresve, hogy ki foglalkozott először az Árpádok trónöröklési jogával, az Árpád-kor trónbetöltési módjával.

Mert igaz ugyan, hogy a XIV. és XV. században igen sokat foglalkoztak az előző Árpád-korszakkal, általában a magyarság multjával, hiszen ennek az érdeklődésnek köszönhetjük azt is, hogy Anonymuson kívül Árpád-kori történeti munkák ránk maradtak. De Anjou- és Mátyás-kori történetírásunk — melynek termékeiből pedig e korszaknak az Árpád-korról alkotott felfogását megtudnunk kellene — nem dolgozta fel önállóan a maga szempontjai szerint a magyarság életének megelőző századait, *Thuróczi János*, vagy a *Bécsi Képes Krónika*, a *Budai Krónika* és a családjukhoz tartozó krónikacsoport szerzői híven lemásolták, összeillesztették a kezükbe jutott Árpád-kori históriákat, anélkül azonban, hogy abban helyt adtak volna saját véleményüknek. A magyar történet feldolgozói közül csak az

idegenek — *Bonfini, Callimachus, Dlugoss, Tubero, Ransano* — munkáiban találunk az Árpád-kori eseményekkel kapcsolatban bölcseledő megjegyzéseket, szentenciákat öröklési jogról, királyválasztásról, de ezeket nem tekinthetjük a *magyar felfogásnak*, hanem csakis ez olasz vagy lengyel szerzők egyéni, a maguk nemzeti műveltségében gyökerező nézeteinek.

Mint kortársai, *Werbőczy* is a magyarság multjáról *Thuróczi* János (1488) krónikájából, vagy a *Budai Krónikából* (1473) merítette minden ismeretét.¹ Amit azonban ezekben a krónikákban olvasott, azt a XVI. században természetes anachronizmustal a maga kora alkotmányos szervezete alapján értelmezi. Olvasta Aba Sámuel és Szent László királlyá választását s látta II. Ulászló választását — elbeszélésből s az irodalomból ismerte a XIV—XV. századi választásokat is —, sőt: ő volt vezére az 1505. rákosi országgyűlésnek, melynek híres végzését is ő fogalmazta. A rendi túlkapások e korszakában a nemesi rend fővezére s a nemesi mozgalmak révén a trónra törő Zápolyai János serviense: *Werbőczy*, mi mást olvashatott ki *Thuróczi* János elbeszéléséből, mint hogy: mióta a magyarok Szent Istvánt királlyá választották és koronázták, szabad akarathól (sponte), azóta ... *neque enim Princeps, nisi per Nobiles eligitur*.²

S ugyanígy voltak a XVI—XVII. század történetírói is.

A Habsburg-korszak első két századának egészen az 1687. és 1722. örökösödési törvények becikkelyezéséig egyik legtöbbet vitatott kérdése a trónbetöltés formája volt. A magyar rendiség szívósan ragaszkodott a királyválasztáshoz: a király primogenitusának országgyűlésen való királlyá választásához, — sőt kevésbbé lojális követek más főherceg megválaszthatóságát is hangoztatták. A nemzet s az ország tökéletesen meg volt győződve arról, hogy Szent István óta Magyarország — *Anonymus* kiadásáig a fejedelmekről alig tudtak valamit — mindig választó királyság volt, de válasz-

¹ Ld. *Hóman Bálint*: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. Budapest, 1923, 2. lap. — Éppen a fentebb idézendő tételét tartalmazó Par. I. tit. 3-ban csaknem szószerint idézi *Thuróczi*, s a *Budai Krónikának* az ősi népgyűlést elbeszélő helyeit. (*Thuróczi* ed. *Schwandtner* I., 57. — *Budai Krónika*, ed. *Podhradsky*, Pest, 1838, 14. lap.)

² *Werbőczy*: Tripartitum. Par. I. tit. 3.

tásában kötve volt a mindenkori uralkodó nemzetségéhez, szabatosabban: a mindenkori uralkodó fiához. (Éz még az 1505. rákosi végzésben is benne van.)

Mint *Werbőczy*, a XVI—XVII. századi magyar történetírók is a korukbeli felfogást olvassák ki az Árpád-korra a nekik is forrásul szolgáló *Budai- és Thuróczi-féle* krónikákból, s ezek XV. századi átírói munkáiból.

E felfogás annyira általános, hogy elegendő az egész magyar történet feldolgozói közül a legfőbbekre hivatkoznom, hiszen vannak ezek között olyanok is — mint például *Benczédi Székely István* —, akik egyáltalán nem foglalnak állást e kérdésben.

Heltai Gáspár,¹ ki általában véve híven ismétli Árpád-kori forrásait, egyes trónutódlásoknál hozzáteszi, hogy e királyt választották.

Ugyanez hámozható ki *Nádasdy* dagályos frázisözönéből is, aki az egyes királyválasztásokhoz még moralizáló szentenciákat is fűz.²

E kornak *Heltai* mellett legelterjedtebb s legnagyobb hatású nemzeti krónikájának szerzője *Petthoe Gergely*³ is következetes ez elvhez, míg *Lisznai Kovács Pál*⁴ e két krónikánál sokkal magasabb színvonalú, tárgyi szempontokból kiinduló művében a választó királyság, az „electivum regnum“ káros voltát bizonyítja egynemely magyar királyválasztásból, így az idegen fejedelmeknek a magyar trónra jutását is a választások hibájául rója fel.

Az 1687-i öröklési törvénnyel s a *pragmatica sanctio*val aztán nyugvópontra jutott az előző századok ez az egyik legtöbbet vitatott alkotmányjogi problémája. 1722 óta a trónkérdés alig szerepel az aktuális politikai és konstitucionális kérdések között: ez a kérdés áttekelődik tudományos térréumra. Ez egyfelől a

¹ *Chronica az magyaroknakac dolgairól*. Kolozsvár. 1575. — Szent Istvánról: 27° lap, Ába Sámuelről 32° lap.

² *Nádasdy Ferenc*: *Mausoleum regni apostolici regum & ducum*. Nürnberg, 1664. — Pl. Ába Sámuelről 118. l. — Kálmánról 157. l. — II. Béláról 172. l. — II. Lászlóról 187. l. — Imréről 202. l.

³ *Rövid magyar cronica*. — Bécs, 1660. — Szt. Istvánról 11° l. — Péter- és Ába Sámuelről 14° l. — Szt. Lászlóról 18° l.

⁴ *Magyarok krónikája*. Debrecen, 1692. 13., 54., 277., 302–3. ll.

történettudomány XVIII. századi fellendülésével (helyesebben a magyar tudományos történetírásnak a XVIII. században történt megalapításával, mindenekelőtt a források feltárásával: a megindult adatgyűjtéssel), másfelől e kornak a történetírás céljairól vallott felfogásával, a történetírásnak praktikus feladatok: politikai és alkotmányos reformok, tervek szolgálatába állításával függ össze.¹ Az új alapokon, új tökéletesebb módszerrel folytatott történelmi kutatás, mely feltárt addig ismeretlen, az addigi ismerteket teljesen új világításba helyező forrásokat, legelőször a nemzeti történelem feldolgozása közben jutott el e kérdéshez. *Anonymus* és *Konstantinus* munkái s az újonnan gyűjtött okleveles anyag alapján a *nemzeti történelem* minden kutatóját foglalkoztatta a trónfoglalás kérdése, annál is inkább, mert ezek a kútfők — mint a honfoglalás történetében is — e részt is egészen új, addig nem is sejtett területeket tártak fel a tudósok előtt. De természetesen sokkal közelebbről érdekelte a *közjogtörténet művelőit* és az állam egyetemes ismeretét kutató tudósokat: az *államismereti irány követőit*, akár monografikusan, akár tágabb keretekbe illesztve dolgozták fel a trónbetöltés problémáját. Ezek többnyire meghatározott célból, valamely közjogi tétel bizonyítására törekedtek, amit az adatok nekik megfelelő csoportosításával, sőt egyesek tendenciózus ferdítésekkel próbálnak elérni. Az egész korszak összes tudósaira azonban — mint ez nem is lehetett másképp — elhatározó befolyással volt a *pragmatica sanctio*, helyesebben a trónfoglalás kérdésének korukban szokásos elintézési módja: az országgyűlésen, fejedelem és rendek által együttesen hozott *törvénnyel* való rendezése. Amilyenek látták a XVII. századvégi és XVIII. századeleji öröklési törvényeket, a trónkérdés rendezésének az akkori jog- és alkotmányfelfogás szerint egyetlen lehetséges módját, olyannak képzelték: írott törvénnyel (a vérszerződéssel) rendezettnak vélték a középkori trónfoglalást is. A trónfoglalás kérdésének ilyenén elintézése által teremtett helyzetet pedig az egész Árpád-korra érvényes jogállapotnak tekintették. — Sokkal,

¹ Ld. az alábbiakhoz: *Hóman* Bálint, Tudományos történetírásunk megalapítása a XVIII. században. Bpest, 1920. és *A magyar történetírás a XVIII. században.* (Kézirat.)

de sokkal későbbi tudósok sem tudtak szabadulni saját koruk jog-, törvény- és alkotmányfelfogásától, nem kifogásolhatjuk tehát, hogy a XVIII. század történet- és közjogtörténettudósai sem mentek ettől a hibától, hiszen korukat jó másfél századdal kellett volna meghaladniok, hogy felismerhessék a középkori jog, törvény és alkotmány, s ebben trónöröklési jog valódi természetét.

Mint említettük, mindenekelőtt a nemzeti történetírás — szabatosabban: a jezsuita annalisták — találták magukat szemben e kérdéssel, az általános történet előadása közben. Nem lehet itt célunk *Timontól Prayig* felsorakoztatni mind ez írók véleményét e tárgyban, annál kevésbbé, mert ezek, híven a történetírás feladatairól vallott felfogásukhoz: az események évkönyv alakban való egyszerű elbeszéléséhez, nem mondanak véleményt a trónöröklésről, hanem csak az egyes utódlási esetekkel kapcsolatban említik az utódlás módját. Általában — mint első kiemelkedő úttörők — *Timon és Túróczi* híven recitálják az e részt forrásul használt krónikákat, s anélkül, hogy állást foglalnának ebben a céljaiktól távol eső tárgyban, előadásukban a trónbetöltés módjaként hol választás, hol öröklés szerepel.

Valódi lendületet e kérdésnek csak a tárgyi szempontokból kiinduló államismereti és közjogtörténeti kutatás adott. *Schmeizel* Márton,¹ az előbbi irány híve, az uralkodó német közjogi theoriák hatása alatt az Árpádkori trónutódlást örökléssel vegyes választásnak nevezi: az Árpád-ház tagjaiból a nemzet választ, azonban választása rendszerint a primogenitusra esett, ita ut successio quasi haereditaria praeponderasse ferme visa sit. Nem munkájának jelentősége miatt emeljük ezt ki, hiszen *Schmeizel* e megállapításával nem jutott túl a XVI—XVII. századi történettudósok eredményein, noha amazok nem tárgyi szempontokból érték el ezt az eredményt, s velük szemben *Schmeizel* csak annyiban jelent haladást, hogy felfogását az akkor modern német közjogtudományi theoriákkal támasztotta alá. Mégis *Schmeizel* könyvecskéjét azért említjük meg, mert elsőnek foglalkozott monografice a magyar trónöröklési joggal, s

¹ *Kemény János báró* neve alatt adta ki munkáját: *Commentatio iuridica de jure svedcedendi... domvs Avstriacae in Regnum Hvgariae*. Halle, 1731. 169. l.

királyválasztással, s elsőnek hirdette a magyar történettudomány új korszakában az „öröklésbe oltott választás” rendkívül szívós, a történettudományban meghaladott, de tan- és kézikönyveinkben igen elterjedt elméletét.

Schmeizel után a közjogtörténettudósok közül *Pelz* János foglal állást ugyanezen theoria mellett, azzal a megokolással, hogy azt Géza fejedelem — szerinte király — idejében az államforma megváltoztatásakor állapították meg.¹

Új irányba terelte aztán a kérdést a hatvanas évek óta az udvar szolgálatában közjogtörténeti témákat fel dolgozó publicista irodalom, melynek feladata volt, hogy a Mária Terézia és József trónörökös reformterveit igazoló örökös királyságot történeti érvekkel bizonyítsa. Kétségtelen, hogy már *Kollár* Ádám Ferencnek is — ez irány legkimagaslóbb követőjének — szándékában volt az öröklési jog kritikai történetének megírása is, de ennek kiviteléről a magyar királyoknak egyházi ügyekben való főhatóságáról írt könyve nyomán kelt országos felzúdulás miatt lemondott.² Helyette *Benczúr* József vállalkozott erre a feladatra először 1764-ben *Ungaria semper liberajában*, majd 1771-ben *Commentatio juridica...* című művében, mindkettőben a nála megszokott óvatossággal, kevés tudományos meggyőződéssel és biztossággal, de széleskörű forrás- és irodalmi ismeretekkel, s nem mindennapi elmeéllel, a királyi méltóságot az Árpádkorban örökletesnek vallja (hogy az udvar kegyét, s *Kollár* pozícióját elnyerje), másfelől, hangoztatja az ország választójogát is, nehogy benn az országban *Kollár* sorsára jusson. (Pl. a *Commentatio juridica...* hosszú címében is megvan: de jure eligendi regem, quod ordinibus... Hungariae quondam compete bat.) A valódi fordulatot azonban az egész korszak legkiválóbbjainak: *Pray*-, *Cornides*-, *Palma*- és *Kollárnak* állásfoglalása hozta meg. *Pray* a királyok évkönyveiben (1764-től) még nem mond összefoglaló véleményt, azonban *Szent Lászlóról* írt tanulmányában (1774) a primogenitura szerinti öröklés mellett foglal állást, míg 1801-ben megjelent *Historiae*-jában egész határozottan for-

¹ *Pelz* János: *Hungaria sub Geisa*, 1769. 8—9. ll.

² *Ld. Hóman Bálint*: A magyar történetírás a XVIII. században. (Kézirat.) XVIII. fejezet: *Kollár* Ádám Ferenc.

mulázza ezt az e helyütt részletesen kifejtett álláspontját. Szerinte a vérszerződésben a nemzetet képviselő választók (electores) megállapították az Árpád nemzetség örökös voltát, úgy hogy a nemzetre, illetőleg a rendekre, csakis ennek kihaltával száll vissza a választás joga.¹ Az öröklés pedig a primogenitura szerint történt már a korszak kezdetétől fogva. Érveit a XII. század második felétől az Árpád-kor végéig azokból a formulákból meríti, melyek oklevelekben, pecsétiratokon (pénzen) az elsőszülöttségi jogra hivatkoznak, s melyeket ő egészen természetesen visszavetít az előző századokra is. *Pray*dl egy nézetet van, s egyoldalón harcol *Gánóczy* elleni polémiáiban, *Cornides* Dániel, aki a vérszerződésből, az Árpád-kori XII—XIII. századi oklevelekből és a későbbi törvényekből veszi bizonyítékait.²

Érdekes *Palma* véleményének kialakulása. A *Notitia* első 1770. kiadásában még alig nyilatkozik, de inkább a választásnélküli öröklésről szól, míg az 1775-i második kiadásban (l. 62—68. ll.) hosszasan fejtegeti egyfelől a választás, másfelől az öröklés melletti adatokat és érveket, őszinte nyíltsággal megvallva, hogy dönteni nem tud. A középutat választja tehát: az örökléssel vegyes választást, amire az egyes utódlási esetek körülményeinek vizsgálatából jutott, hiszen valóban talált mind a választás, mind az öröklés mellett tanúskodó tényeket. A *Notitia* III-ik, 1785-i kiadásában, aztán a II. kiadás e hosszú tépelődése ki van hagyva, s *Palma* itt végül is a primogenitura szerinti — fiágra korlátolt — öröklés mellett tör lándzsát — nyilván *Kollár* közben megjelent *Amoenitates-e* (1783) hatása alatt.

¹ *Pray*: Dissertatio... de sancto Ladislao. Pozsony, 1774. 97. l. — *Historiae regum Hungariae*... Buda, 1801. I. köt., VI. l. ... ab electoribus, et qui hanc repraesentabant, universa Natione, assertum esse ita, ut ex pacto fas non fuerit Nationi alium Ducem, et deinceps regem prius eligere, quam nemo ex virili stirpe Arpadi superstes esset. Extincta... stirpe virili Arpadiana ... jus electionis iterum ad Nationem ... rediit, ld. még VII—XII. ll., majd 66., 78., 202., 204. ll.

² *Cornides* *Daniel*: *Regum Hungariae qui seculo XI. regnare, genealogiam illustrat*, Pozsony és Kassa, 1778, passim különösen 97—101. ll. — *Gánóczy* Antal: *Dissertatio... de S. Ladislao*... Bécs, 1775... Nondum erat illis temporibus Regnum Hungariae haereditarium, Libera Regum electio apud gentem liberam fuit.

Végül *Kollár* szólalt meg 1783-ban.¹ Míg a fentemlített három, a primogenitura szerinti, válasz nélküli öröklést valló tudós minden szavából az tűnik ki, hogy ők a tiszta történeti valóság megismerésére törekedtek, hiszen az az út is, amelyen e kérdés vitatásához jutottak, minden politikai célzattól ment tudományos vitákból indul ki és azokon vezet keresztül — addig *Kollár* nem tudja, s nem is akarja (lásd *Ursinus Velius* kiadása, 5. sztl. levél) leplezni, hogy ő az uralkodóház öröklési jogának igazolását tekinti céljának. Egészen természetes tehát, hogy az Ameonitatesben ő is a primogenitura szerinti öröklés mellett foglal állást, még pedig a vérszerződés alapján, melyet az egész magyar trónöröklési rendszer kiinduló pontjának tekint, s hogy már a vérszerződésbe beleolvassa — különben más tudósokkal együtt — a női öröklést is.

A szintén az udvar szolgálatában dolgozó, de *Kollár*hoz semmi tekintetben sem fogható pamfletista *Grossingot* csak azért említjük, mert 1786-ban megjelent *Jus publicum Hungariae*-je, melyben a legélesebben igyekszik bizonyítani a primogenitura szerinti tiszta öröklést és cáfolni a nemzet királyválasztási jogát, egyik oka volt a századvégén, s a XIX. század elején megindult magyar közjogtörténeti reakciónak. *Katona* viszont még 1779-ben a *Historia Critica*-ban a leghatározottabban lép fel a választással vegyes öröklés mellett (I. k. 361—2. és 472. ll.): a nemzetnek jogában áll a vérszerződés alapján uralkodó Árpád nemzetségből választani királyait, mely állásfoglalását *Palma* fentidézett *Notitiájának* II. kiadására, és pedig arra a részre alapítja, melyet ez az 1770. első kiadásában még nem osztott, az 1785. harmadikban pedig már feladott.

Ezt a felfogást viszi aztán diadalra — az akkori európai és magyarországi politikai helyzet hatása alatt is — az 1790 óta erősen fellendülő magyar közjogtörténeti irodalom, hiszen ismeretes, hogy II. József halála után az országgyűlésen felvetették a királyválasztás kérdését is. Ez az irodalom belső tudományos érték tekintetében nem nagyon jelentős — egyáltalán nem fogható az előző század történettudományi irodalmához —, azonban a magyar közjogtörténet tudományában döntő jelen-

¹ *Kollar Adám Ferenc*: *Historiae ivrisque pvblii regni Ungariae amoenitates*. Bécs, 1783. I., 105—107. ll.

tőségű: ez vitte diadalra, s kövesítette meg az öröklésbe oltott választás teoriáját.

A *Kovachich*¹ (1790), *Koppi* (1790),² *Decsi* Sámuel³ (1792) által — de korántsem oly nagy apparátussal és széles alapokon, mint az előbbi két évtized nagy történet-tudósai munkáiban — kifejtett elmélet, mely inkább állásfoglalás, mint alapos, önálló kutatásokon alapuló, új érvekkel s módszerrel megokolt tudományos eredmény volt, általánossá lett, széles körökbe eljutott és mindenekelőtt állásfoglalásra készítette az ellenkező véleményű *Lakics* György Zsigmondot a pesti egyetem és *Gustermann* Antal Vilmost, a bécsi Theresianum tanárait.⁴ Ezek a primogenitura szerinti öröklést vitatva, s a nemzet királyválasztási jogát tagadva, a legélesebb reakciót idézték fel.

Gróf *Cziráky* Antal Mózes állott sorompóba az öröklésbe oltott választási teoria mellett, aki 1820-ban közrebocsátotta a legnagyobb szabású magyar monografiát a trónbetöltés kérdéséről.⁵ Az irodalom, a források, s a külföldi jogtörténet alapos ismeretével, éles logikával, politikai elfogultság nélkül, tisztán tudományos eszközökkel, mindig csak a tudományos igazság megismerésére törekedve, a következő eredményre jutott: az első fejedelemválasztáskor megállapították az Árpád nemzetség öröklési jogát, de nem állapítottak meg öröklési rendet. Ha ilyen rend lett volna, erről *Konstatinus*nak tudnia kellett volna. Ezért nem marad más hátra, mint feltenni, hogy az utód személyét a nemzet választása szabta meg.⁶ Ezt a tételét az egyes utódlási esetekkel is bizonyítja.

Lényegében ugyanez: örökléssel vegyes választás marad a közjogtörténeti tudomány felfogása az Árpád-

¹ *Kovachich* Márton György: *Vestigia comitiorum*.

² *Koppi* Károly: *Jus electionis...* Bécs, (1790.) 17. l.

³ *Decsy* Sámuel: *A magyar Szent Koronának históriája*. Bécs, (1792.) 110—113. ll.

⁴ *Lakics* Zsigmond György: *De haereditario succedendi jure ducum... deinde regnum Hungariae*, Bécs, 1809. passus pl. 39. l. (Árpád-kor.) — *Gustermann* Antal Vilmos: *Die Ausbildung der Verfassung d. Kgreichs Ungarn*. Bécs, 1811. I. 87—89. ll. és a megfelelő jegyzetek.

⁵ Gróf *Cziráky* Antal Mózes: *Disquisitio historica de modo consequendi svmmvm imperivm in Hvngaria*. Buda, 1820.

⁶ I. m. 6—11. kül. 7—9. ll. és 33. l.

korról mind a mai napig. S ezzel bezártuk a kérdés irodalmának első fázisát.

Dolgozatunk elején körvonalaztuk azokat a tényezőket, melyek a XVIII. században ezt a kérdést felvetették, s az a körüli kutatásokat irányították. Magukat a kutatásokat illetőleg, megállapíthatjuk a következőket: A XVIII. század csaknem ugyanazzal a forráskészlettel dolgozott, mint amelyre ma utalva vagyunk, s — kezdve a primogenitúrától, a testvéröröklésen¹ keresztül az örökléssel vegyes választásig — minden trónfoglalási móddal és trónöröklési renddel foglalkozott. Mégis két főirány körül csoportosultak a vélemények: a primogenitura szerinti, választás nélküli öröklés (*Pray, Cornides, Palma, Kollár*) és az örökléssel vegyes választás (*Katona, Schmeizel, Pelcz, Kovachich, Koppi, Decsy*) körül. Vagyis itt épp oly különbözőek a vélemények, mint még jó egy és egynegyed század múlva is. Csakhogy a XVIII. és a XIX. század elejének ez az ingadozása — *Cornides* által a tudós őszinteségével bevallott bizonytalansága — a legtöbb volt, amit a történettudomány e kori nemcsak magyarországi, hanem külföldi fejlettségi foka mellett elérni lehetett. A modern történettudomány forráskritikai módszerének teljes kiépítése (hiszen mindez írók még — hogy egy reprezentatív nevet említsek — jóval *Ranke* előtt írtak) valamint ennek s a modern német tudomány által konstruált középkori jogfelfogásnak hazánkban való meghonosítása, s a hazai kútfőkre és a magyar középkor jogi jelenségeire való alkalmazása előtt a középkori magyar trónfoglalás valódi természete sem volt tisztázható.

Amíg e módszer, s e tudományos eredmény nálunk nem nyertek polgárjogot, addig nem lehetett megérteni sem az elbeszélő kútfőinkben, sem pedig az okleveleinkben található ellentmondásokat. Az elbeszélő forrásokat ugyanis mindaddig, — tehát a tárgyalt XVIII. század végén és a XIX. század első tizedeiben is — egy-egy egységes műnek tekintették, pedig ezek — s lejjebb bizonyításunk részben éppen erre van alapítva — különböző korok és írók termékeiből egyesítettettek. Másfelől e felsorolt XVIII—XIX. századi tudósok egyazon jogállapot-

¹ Lásd a *Cornides-Gánóczy*-féle vitából *Cornides, Genealogia regum.* — Cap. VI. kül. 90. és 101. ll. a testvéröröklés ellen, míg *Gánóczy* mellette van. *Dissert. de Sto Ladislao.* 144. l.

nak fogták fel az egész Árpád-kort, kései és korai adatokat és jelenségeket helyeztek szembe egymással, s azok megfeleléséből vagy ellentmondásából vontak következtetéseket, tekintet nélkül azok korára, vagy pedig a kései Árpád-korból vett megfigyeléseiket visszavetítették a korai Árpád-korra és vice versa. Akkori jogfelfogásukkal nem sejtették, hogy nem egy állandó jogállapotról írnak, hanem egy három-négyszázados jogfejlődés egyes fázisairól.

A XIX. századi *Cziráky* utáni magyar közjogtörténet mai napig, a nemzeti történetírás pedig *Pauler* és *Marczali* állásfoglalásáig megmaradt az örökléssel vegyes választást hirdető, s a meghatározott öröklési rendet tagadó elmélete mellett. A közjogtörténészek közül az egyetlen *Krajner* Imre helyezkedett szembe e theoriával.¹

Cziráky közjoga *Hegedüs*² átdolgozásában tankönyvvé lett, s így hirdette túl a hetvenes éveken is az ő tanait, s ugyanez az álláspontja *Ladányi*³ tankönyvének, míg a modern magyar jogtörténettudomány legnagyobb XIX. századi tekintélye: *Hajnik* Imre szintén e tan mellett foglalt állást, még pedig *Koppi* Károly és *Salamon* Ferenc munkái alapján.⁴

Cziráky óta nem is tartották szükségesnek e tétel bizonyítását vagy megokolását: eldöntött, végleg tisztázott kérdésnek tekintették azt. Az átöröklött, kijegecesedett tan tekintélyét növelte az a véletlen, hogy az egykorú német trónutódlás formája valóban a „Geblütsrecht“, vagyis az öröklésbe oltott választás. Mint *Schmeitzel* kezdve, a XVIII. századi közjogtörténettudósokat befolyásolta a „successio mixta“ elmélete, úgy éreztette hatását a modern magyar jogtudományban a modern német tudomány ezen megállapítása.

Kétszázéves örökség és külföldi analógia az a kettős pillér, melyen ma ez a theoria nyugszik.

¹ *Krajner* Imre: Die ursprüngliche Staatsverfassung Ungarns. Bécs, 1872. Das Königtum war bei dem Geschlecht Arpads erblich... Dem König folgte immer sein ältester Sohn... 448–450. ll.

² *Hegedüs* Kandid Lajos: A magyar közjog alapvonalai. Gr. *Cziráky* Antal Mózes nyomán. Pest, 1861–1877. 1–3. kiadás.

³ *Ladányi* Gedeon: A m. alkotmány története. 1863–73. 1–3. kiadás.

⁴ *Hajnik* I. Magyar alkotmány és jog az Árpádok alatt. Pest, 1872, 119. l.

Nem így a történettudományban. *Salamon*¹ ugyan itt is a fenti theoria mellett döntött, azonban a forrásokat egyre fokozódó mértékben kiaknázó történészek, mindegyiknek a hypothesisok és fikciók ellensége, *Pauler* — bár fenntartja a választást — a tényekből és *Kinnamos* előadásából megállapítja a pogány korra a senioratusnak, a XI. és XII. századokra a testvéröröklésnek, mint az öröklési rendről alkotott *meggyőződésnek* meglétét,² míg természetesen II. Gézától kezdve, a primogenitura mellett szóló adatokat is felsorolja.

Még határozottabban hangsúlyozza ő utána a testvéröröklést, majd a XIII. században a primogenitura uralomrajutását *Marczali*, ez utóbbi öröklési módot az egyház befolyásának tudva be.³

Monografice azonban nem foglalkoztak e kérdéssel, míg 1913-ban az újból az érdeklődés központjába került. *Fraknói* ugyanis, hogy az e kérdésben uralkodó ellentéteket megszüntesse, új theoriával lépett fel. Pápai oklevelek előadása alapján, s abból, hogy huszonhét Árpád-kori trónutódlásból tizenkettőben a királyt fia követte, s csak háromban testvére, a primogenitura szerinti öröklési rendet vitatja, anélkül azonban, hogy a pusztá sorrend mellett az utódlás egyéb körülményeire kiterjeszkednék.⁴ Megtette ezt utána *Ferdinandy*,⁵ kit az ő dolgozata készített a saját, s a többi közjogtörténettudós fent vázolt álláspontjának védelmére. *Ferdinandy* az egyes utódlási esetek lefolyását vizsgálva — de eleve *Cziráký* végérvényesnek tekintett felfogását téve magáénak — a korábbi és későbbi utódlásokban mutatkozó ellentmondások alapján minden meghatározott öröklési rendet tagad, s — szintén *Cziráký* gondolatát követve — az utód személyének megállapítását tisztán a nemzet választásának

¹ *Salamon* Ferenc: A királyi szék betöltése és a practica sanctio története. Pest, második kiadás, 1881. 1—20.

² *Pauler* Gyula: A magyar nemzet története. Budapest, 1893., első kiadás, I. kötet, 21. lap és 382. lap. Második kiadás, 1899. I. kötet, 21. l. (a pogány korra), II. kötet, 295. l.

³ *Marczali* Henrik, *Szilágyi* S.: A magyar nemzet története, második kötetben, 294. l. és Ungarisches Verfassungsrecht, 1912. 3. l.

⁴ *Fraknói* Vilmos: A királyi trónöröklés rendje az Árpádok házában. Katholikus Szemle, 1913. 3—30 ll.

⁵ *Ferdinandy* Geiza: A trónbetöltés kérdése az Árpád-házbeli királyok korában. Budapesti Szemle, 1913. 151. kötet, 356—389. ll.

tulajdonítja, noha — saját szavai szerint — a választás megtörténtét nem lehet minden esetben a forrásokkal bizonyítani. A nemzet választásában azonban, szerinte kötve volt az Árpád-nemzetséghez.

Egyik dolgot sem hozott sem új forrásokat, sem célravezető új megoldási eszközöket. *Ferdinandy* kifejezetten *Cziráky*-t követi, *Fraknoi* dolgozási módjának is van — noha általa nem ismert és fel nem használt — előzménye a XVIII. században.¹

Ebből az alkalomból publikálta *Domanovszky* már régebb óta nyert eredményeit e kérdésre vonatkozóan. Forráskritikailag elemezve a testvéröröklést hagyományozó Kinnamost, s a XI. század seniorátusi öröklési eseteit elbeszélő krónikák megfelelő helyeit, a külföldi trónöröklési jogot is belevonva fejtegetéseibe, megállapítja, hogy a felnőtt fiú mindig örökölt apja után, s egyben a királyválasztást helyes értékére redukálva, a forrásokból mást, mint elismerést, consensust, nem tart megállapíthatónak. A kérdés megoldásában pedig — szemben a két előtte szóló meglehetősen meddő, bár érdekes szempontokat is felvető fejtegetéseivel — fordulatot hozott annak megállapításával, hogy a trónbetöltésnél a királyi nemzetség hagyományai érvényesültek, s hogy e kérdés vizsgálatában elsőnek használta a modern történettudomány forráskritikai módszerét.

Ezzel befejeztük e kérdés irodalmának ismertetését a XVI. század elejétől a mai napig, mert az 1918 óta megjelent e tárgyú művek kívül esnek dolgozatunk körén, részben politikai célzataik miatt, részben pedig, mert az Árpád-korral csak egész mellékesen foglalkoznak. Még 1917-ben jelent meg *Csekey* István terjedelmes munkája, mely az eddigi eredmények összefoglalásával, az Árpád-nem örökös jogába oltott választás mellett foglal állást.

*

Így áttekintve a kérdés irodalomtörténetét, e probléma sarkpontját abban látjuk, hogy a tények s az azokból vonható következtetések mellett azt is kell kutatni, vajjon a tények által mutatott öröklési rend valóban tudatos-e azokban, kiktől a trón betöltése: az utód sze-

¹ *Grossing* próbálja pusztán az egymásra következésekből megoldani e kérdést, bár valóban nehéz nagyobb különbséget találni két jellem közt, mint amilyen a tudós főpap, s a XVIII. századi fizetett pamfletista között van.

mélyének megállapítása függött; valóban ismerték-e a X—XIII. századi magyarok az öröklési elveket, melyeket mi nekik tulajdonítunk? Azt kell tehát kutatnunk, vajjon kimutatható-e valamely, az öröklés rendjét megszabó elv, mint azoknak meggyőződése, kiktől a trón elfoglalása, az utód személyének megállapítása függött. Amihez viszont azt is tudni kell, hogy kiktől függött ez, vagyis így komplikálódik az öröklési rend kérdése szükségképen a trónfoglalás módjának kérdésével.

Mindenekelőtt az öröklés rendjéről fogunk szólni.

Hogy maguk a pusztá tények mennyiféleképen magyarázhatók, azt éppen a *Kinnamos*-féle testvéröröklés illusztrálására felhozott Szent László-, I. Géza- és I. Béla-féle utódlási eseteknek az irodalomban való beállítása mutatja. Akik *Kinnamos* jelentését elfogadják, azok előtt az említett utódlások kétségtelen bizonyítékai a testvéröröklésnek vagy szeniorátusnak. De ugyane három király trónrajutása mitsem bizonyít azok előtt a tudósok előtt, kik a primogenitúrát vitatva, vagy pedig minden öröklési rendet tagadva, *Kinnamos* hitelét nem ismerik el.

És különben is mind a primogenitura, mind a testvéröröklés vitatói, mind a meghatározott öröklési rend tagadói *ugyanazon eseteket, ugyanazon forráshelyeket értelmezik különböző felfogásuknak megfelelően.* Amit ennyiféleképp lehet magyarázni, az *egymagában* nem vezethet eredményre. Szem előtt kell tartani ezeken kívül azt is, hogy nem minden trónigényt alapítanak az öröklési jogra; nem minden trónkövetelő igényli azért a trónt, mert úgy látja, hogy neki *öröklési joga* több ahhoz, mint más valakinek, például a tényleg uralkodónak. A XI. sz.-ban Vidnek, a XII. sz.-ban Ivánnak és Bors ispánnak semmi öröklési joguk sem volt, mégis koronára törekedtek, a Habsburgok első, még 1290-ben emelt igénye¹ Magyarországra, nem öröklési, hanem a hűbérjogra volt alapítva. De hogy az Árpád-nemzetségből is hozunk fel példát, Szent László sem öröklési jogára hivatkozik, hanem a nemzet akaratára, mikor Salamont, az általa is elismert, évek óta uralkodó, törvényesen koronázott és felkent királyt trónjáról letaszították s helyére őt ültették. (Lásd ehhez lejjebb a szeniorátus tárgyalását.)

Így tehát valamely trónkövetelő fellepte — akár a maga, akár a nemzet kezdeményezéséből — *nem bizonyítja feltétlenül különböző öröklési jognak küzdelmét.*

Mint említettük, az eddigi irodalom is felhasználott több olyan helyet elbeszélő forrásainkból és az oklevelekből, melyek a trónöröklés rendjében valamely principium érvényesülése mellett kifejezetten állást foglalnak. Már a XVIII. század nagy történettudósai felsorakoz-

¹ Lásd: *Pauler Gy.*: A magyar nemzet története, II. kiad. II. köt. 422—423.

tatják a *primogenitura* jogára hivatkozó majdnem valamennyi oklevél- és pecsétíratrészeket, szintúgy felhasználják már ugyanekkor *Kinnamos*nak a testvéröröklésről szóló jelentését is, először úgy látom, a *Pray* és *Gánóczy* közt Szent László királyról folytatott polemikában.¹

Minthogy azonban az első, primogeniturára hivatkozó oklevél II. Géza királytól való, könnyű és helytálló volt az ellenvetés, hogy ezt nem lehet az őt megelőző uralkodókra is visszavetíteni, a legkevésbé pedig a szeniorátus szerint öröklő XI. századi királyokra. *Kinnamos* hitele viszont nem volt elég ahhoz, hogy az ő értesülései alapján a XI. század utódlásai kiegészíthetők lettek volna. Vagyis szemben állanak egymással a későbbi Árpád-kor elsőszülöttség szerint következő uralkodói, kiknek e jogát okleveleik hirdetik, a XI. századi királyokkal s a pogány fejedelmekkel, kiknél a tények a szeniorátus szerinti utódlásra mutatnak. Az eddigi kutatás megakadt azon, hogy a kéteshitelű és testvéröröklésről szóló *Kinnamoson* kívül szeniorátust valló állásfoglalást, mely e korábbi utódlási eseteket megvilágította volna, sem elbeszélő kútfőinkben, sem okleveleinkben nem talált. Pedig a részletesebb *Bécsi Képes Krónika* és a rövidebb szerkezetű *Budai Krónika* és családjuk *szólnak a XI. században öröklési rendről* s a következő nyilatkozatokat teszik:

Mikor I. András IV. Henrik biztatására és német mintára (lásd lejjebb — l.) Bélának tett ígérete ellenére felkenette és megkoronáztatta Salamont s a koronázás alatt az *Esto Dominus fratrum tuorum* (et incurventur ante te filii matris tuae...) kezdetű zsoltárt² énekelték, Béla, kinek e latin szavak értelmét megmagyarázták, igen felindult azon, hogy „infantulust” akarnak urává föléje helyezni.³ Még határozottabban szól a két krónika Salamon trónrajutása elbeszélésénél.

Mikor IV. Henrik behelyezte Salamont az „elárvult” Magyarország királyi székébe s távozta után Géza herceg öccseivel és lengyel segítséggel visszatérve, a trón

¹ *Diatrise in dissertationem hist. crit. de S. Ladislao... rége... ab Antonio Ganoczy... conscriptam. Posonii et Cassoviae, 1777. 164. l.*

² Erre az adatra *Jakubovich* Emil hívta fel figyelmet.

³ Lásd ehhez *Századok*, 1923. 297. l.

megszerzése végett támadásra készült Salamon ellen, a magyar püspökök, különösen Dezső, rábeszélték, hogy „Salomoni, *quamvis iuniori*, regnum cum pace redderet.”¹

E két részből: Béla felháborodik azon, hogy urává, királyává egy kis gyermeket akarnak tenni, Géza pedig lemond a koronáról Salamon javára, noha ez a *iunior*, egészen kétségtelen, hogy a trónöröklés sorrendjére vonatkozóan megvan az írónak a maga határozott meggyőződése, még pedig a *szeniorátus*. Ebből a két passzusból, mely egészen Szent László haláláig az *egyedüli nyilatkozat elbeszélő kútfőinkben az öröklés rendjéről, egészen kétségtelenül kiviláglik, hogy az író a szeniorátust tekinti az akkor uralkodó öröklési rendnek.*

E nyilatkozatok valódi jelentőségét a középkori krónikáink körüli legújabb forráskritikai kutatások meggyarazzák meg.

Bebizonyosodott ugyanis, hogy a *Bécsi Képes Krónika* és a vele e helyütt egyező *Budai Krónika*nak a Béla-ág történetét elbeszélő, 1038-tól 1091-ig terjedő része mint első forrásból (Kézai és a Nagy Lajos-kori krónika közvetítésével) a Szent László korában írt *Gesta Ungarorum*-ból merített.² Ez a *Gesta* pedig közel egykorú: még Szent László életében készült s kitűnően értesült, a királyi udvarhoz közel álló, annak hagyományait felhasználó, annak érdekében dolgozó és minden tekintetben hitelt érdemlő író műve volt.³ Ha tehát az ő műve egyetlen elvet ismer az öröklés rendjében, azt egész határozottan és következetesen alkalmazva mindazon esetekben, valahányszor trónutódlásról szól,⁴ s ez

¹ Bécsi Képes Krónika ed. *Toldy*, 1867, LVII. l. cap. 53. Budai Krónika ed. *Podhradszky*, 1838, 124. l.

²⁻³ *Hóman* Bálint: A Szent László-kori *Gesta Ungarorum* és XII–XIII. századi leszármazói, Bpest, 1925.

⁴ Ide számítjuk a két említett: I. Géza- és I. Béla-féle eseten kívül *Levente lemondását is*. Leventét u. i. a három testvér közül a *legidősebbnek* tartjuk. Az írók ugyan — híven a krónikákban alkalmazott sorrendhez, mely legtöbbször Leventét sorolja utoljára fel — a három testvér közül őt tartják legfiatalabbnak. *Hóman* azonban Leventének a trónról való lemondása alapján rámutatott arra, hogy ennek kellett a legidősebbnek lennie. (A Szent László-kori *Gesta Ungarorum* és XII–XIII. századi leszármazói, Budapest, 1925. 71. és 89. ll.) Kiegészíthetjük ezt azzal — ámbár ezt a *Hóman* által is elfogadott szeniorátusi rendre alapított észrevételt a szeniorátus bizonyítására nem használhatjuk fel —, hogy az az

az elv a szeniorátus, *úgy a szeniorátust el kell fogadnunk a Béla-ág* (I. Béla, I. Géza és Szent László) öröklési rendről alkotott meggyőződésének hagyományaként.

A tények az ő utódlásuknál és trónharcaikban úgyis egészen világosan erre mutatnak, vagyis az egyes uralkodók egymásra következésének sorrendje és trónfoglalásuk körülményei, kiegészítve a Szent László-kori Gesta Ungarorumban fenntartott és hangoztatott meggyőződéssel, kétségtelenné teszik, hogy *legalább is az 1050-es évektől 1095-ig a szeniorátus volt az Árpád-nemzetség utódlásának tudatosan gyakorlott rendje.*

Ha azonban messzebbre megyünk vissza az utódlások vizsgálatában — s itt már a pusztá tényekre vagyunk utalva —, úgy — más kutatókkal együtt — a szeniorátust is vissza kell vezetnünk, mint elfogadott s a gyakorlatban élő öröklési rendet már a fejedelmek korában is, *mert Zsolt utódlása és Vál fejedelemsége másképp meg nem érthető*, míg fejedelmeink egymásrakövetkezése a szeniorátus feltételezése mellett egészen világos.¹

összefüggés, melyben az író Levente lemondását elmondja, arra mutat, hogy a Gesta írója szerint Levente mint I. Andrásnál idősebb, *szeniorátusi öröklőjogáról* mond le. (Lásd: *Bécsi Képes Krónika* ed. Toldy, LIV., a *Budai Krónikából* ez a megjegyzés az egész várkonyi jelenettel együtt hiányzik.) Az író ugyanis Béla hercegnek szeniorátusi jogáról való lemondását Salamon javára illusztrálja a Leventének I. András javára történt lemondásával. (Rex (András) inclinavit se ad pedes eius, quod raro factum est. Putabat enim de eadem simplicitate dedisse coronam filio suo sicut sibi Levente dederat; sed Dux prae timore hoc fecerat, i. h.)

¹ Vál fejedelemsége — véleményünk szerint — kétségbe nem vonható: Konstantinus előadása itt egészen világos. Elmondja Árpád fejedelemmé választását, megemlékezik a két főméltóságról: a gyuláról és karchászról, szól a törzsek „fejedelmeiről”, aztán elősorolva Árpád leszármazóit, ezek közt Válról úgy emlékezik meg, mint aki akkoriban a magyarok fejedelme. Előzőleg pedig elmondta, hogy Árpád óta mindig az ő nemzetségéből való a magyarok fejedelme. Ebben az összefüggésben annak az írónak előadásában, ki a pogánykori magyar méltóságok emlékét fenntartotta s kinek ily pontos és megbízható értesülései vannak a magyar viszonyokról, Vált valóban uralkodott magyar fejedelemmel kell tekintenünk. Az viszont, hogy *Liudprand* 947-ben — amikor pedig *Konstantinus* szerint Válnak kellett volna fejedelemmel lennie — az Itáliában kalandozó magyarok vezérét: Taksonyt „rex”-nek nevezi, véleményünk szerint nem jelenti okvetlenül, hogy Taksony már ekkor fejedelem volt, mert

Árpád óta ugyanis a fejedelmek sorrendje a következőképen alakul:

Árpádot követi legkisebb fia, Zsolt, nyilván azért, mert — mint ezt *Domanovszky* kiemeli s amint *Konstantinus* alapján is ez az egyedül feltehető helyzet — Árpád idősebb fiai még az ő életében elhaltak. De Árpád három idősb fiának fiai kimaradnak az utódlásból, ami egész világosan a szeniorátusra mutat. Zsolt után sem az ő fia, Taksony következik, hanem *Vál*, aki Zsolt testvérbátyjának: Jutocsának volt fia, tehát bizonyára idősebb Taksonynál. Vált viszont — igaz, nem tudjuk, volt-e fia — unokatestvére: Taksony követi s nem testvére: Tas, s itt fel kell tételezni, akár hogy Tas elhalt még Vál életében, akár hogy fiatalabb volt Taksonynál.

Ugyanezt kell gondolnunk Termásról, Árpád legidősebb fia unokájáról, aki unokaöccse Taksonynak (és Válnak), tehát igen valószínű, hogy fiatalabb is.¹ Géza trónrajutása körülményeit nem ismerjük, Szent Istvánt azonban apja még életében elismertette. (Hartvik). A Szent István halálát követő trónharcok aztán — eltekintve a királyi nemzetséghez *nem* tartozó Péter és Aba Sámuel uralkodásától, mikről lejjebb más összefüggésben lesz szó — Szent László haláláig mind a szeniorátus érvényesítését célozzák, amennyiben egyéb tényezők közt öröklési rendről van bennük szó. Vagyis tulajdonképen Árpádtól Szent Lászlóig a szeniorátus uralkodott s csak Salamon véres háborúkat okozó uralma törte át a szeniorátusi utódlási rendet. Ez utóbbi azonban szintén csak kivételnek tekinthető, amiről szintén lejjebb lesz még szó.

hiszen nyugati egykorú írók neveznek „rex”-nek olyan magyar főbb embereket is, kik sohasem voltak fejedelmek. Így mindenek előtt maga *Liudprand* is „Bugat” és „Dursak” vezéreket. Lásd ehhez *Marczali*: A magyar nemzet története (*Szilágyi*-féle mű I. kötete 150. l. és 1. és 2. jegyzet), azonkívül *Domanovszky* i. h. 381—3. ll. A seniorátusra szolgáltat analógiát a húnok s törökök utódlási rendszere és a besenyőké is, kikről Konstantin is szól.

¹ Könnyebb áttekintés végett álljon itt a *Konstantinus*-féle családfa, kiegészítve Taksony leszármazóival:

		1. Árpád	
Tarkas	Jelek	Jutocsa	2. Zsolt
Tevel	Ezelek	3. Vál és Tas	4. Taksony
Termás			5. Géza és Mihály
			6. Szt. István Vazul és Szár László.

Tehát a IX-től a XI. század végéig öröklési rendről szóló mindkét nyilatkozat a szeniorátust hirdeti, amint-hogy a tények is erre az öröklési rendre mutatnak. Vagyis Árpádtól Szent Lászlóig a szeniorátust kell az egyetlen, forrásokkal kimutatható öröklési rendnek tekinteni.

Látszólag ellentmond a Bécsi Képes Krónika, illetőleg Budai Krónika és családjuk e — szeniorátust valló — nyilatkozatainak a Bécsi Képes Krónika interpolációja Kálmán öröklési jogáról,¹ amely egyenest Kálmán elsőszülöttségi jogára hivatkozik. Ezt az ellentétet azonban a forráskritika legújabb eredményei eloszlatják. *Hóman* ugyanis megállapította, hogy a Bécsi Képes Krónika és családjá 1091 előtti és utáni része közt éles határvonal van. A Szent László-korabeli pap 1091-ig terjedő, előbb említett munkáját ugyanis talán még Szent László, de mindenestre Kálmán és II. István korában tovább folytatták. A II. István koráig folytatott Gestát azután egy II. Béla—II. Géza-kori, 1131 és 1152 között dolgozó író Kálmán-ellenes tendenciával átdolgozta és II. Géza koráig folytatta. Ezt az 1152-ig folytatott Gestát használta a Bécsi Képes Krónika írója s ebből bővítette ki főforrását *Kézai* Simon IV. László-kori, 1282 és 1285 közt készült munkáját, melyben 1091-en túl 1272-ig igen szűkszavú, de egykorú feljegyzéseket (király-lajstromot) használt.²

A *Kálmán elsőszülöttségi jogcímét hangoztató passzus* a Bécsi Képes Krónikának egy *Kálmán-ellenes részt is tartalmazó betoldásában fordulván elő*,³ minden valószínűség szerint a második, 1131—1152-ből származó átdolgozáshoz tartozik.

Egy Kálmán- vagy II. István-kori írónak semmi oka sem lett volna hangoztatni, hogy Szent László Kálmán nagy ellenfelét, Almost jelölte utódjául, hiszen ennek fiát, a megvakított Bélát egy ideig még II. István

¹ Képes Krónika, LXXXII. l. 64. cap. Beatus Ladislaus sic ordinavit, ut post ipsum Almus regnaret, qui sincera simplicitate ductus honoravit fratrem suum, Colomanum, praeferendo sibi coronam regni tamquam cui iure *primogeniturae* competere videbatur.

² Lásd erre *Hóman* B.: A Szent László-kori Gesta Ungarorum, IX. fejezet, különösen 69. és 72. ll.

³ Bécsi Képes Krónika ed. *Toldy*. LXXXII. l. és *Domanovszky*: A Budai Krónika. Századok, 1902. 816. l.

bosszújától is féltették.¹ Álmos királyjelöltségének feljegyzése — különösen abban a rá nézve kedvező előadásban, ahogyan azt a Bécsi Képes Krónika teszi² — az ő ága érdekében dolgozó író tollára vall.

Vagyis a szeniorátust hagyományozó s *Kálmán elsőszülöttségét feljegyző két Gesta-részlet két különböző s egymástól hosszabb, mintegy félszázadnyi időközzel elválasztott író műve*. A két felfogás tehát nem ellentmondás, viszont e két különböző öröklési rendet hagyományozó felfogás újabb bizonyítéka annak, hogy ezt a Krónikát a Szent László-kori résznél valóban ketté kell választani, s hogy a Szent László-kori rész valóban még a XI. századból való.³ Mert ha egy és ugyanazon szerző művének tekintjük az egész Szent László előtti és utáni részt, úgy ez a kétféle rend teljesen megmagyarázhatatlan. Egy olyan írónak ugyanis, akinek ilyen világos fogalmai vannak az öröklés rendjéről, nem lehet arról kétféle véleménye: nem tarthatja az egyik Árpád trónraléptét jogosnak, mert az az elsőszülött s nem tarthatja ugyancsak ő jogosnak egy másik Árpád trónigényét azon alapon, hogy az a szénior.⁴

¹ *Képes Krónika* ed. Toldy. XCI. l. cap. 68.

² Beatus... Ladislaus sic ordinavit, ut post ipsum Almus regnaret qui sincera simplicitate ductus, honoravit fratrem suum Colomanum, praefерendo sibi coronam regni, tamquam cui iure promogeniturae videbatur competere. U. o. LXXXII. l. cap. 64.

³ Lásd ehhez lejjebb a — lapot.

⁴ Ez még abban az esetben sem tételezhető fel *egyugyanazon* íróról ha Magyarországon ekkor nem lett volna meghatározott öröklési rend s a szeniorátus és primogenitura tényleg váltakozott volna egymással, mert fel kell tennünk, hogy *egy ember, akinek világos fogalmai vannak e különböző elvekről, állandóan ugyanazt a principiumot vallja*. Igaz ugyan, hogy az öröklési rend, mint a közép-kornak, a le nem írt, hanem élő szokásjog korának egyéb jogi intézményei is erős változásoknak van kitéve; idő haladtával a körülmények változtával szinte észrevétlenül módosul az emberek meggyőződése: ami jó volt régebben, annak — lehet — az ellenkezője jó most s ahol *írott törvény nem köti a meggyőződést*, ott az állandóság sem lehet valami nagy. Előfordul, hogy ugyanazon ember véleménye a korabeli viszonyokhoz képest — egész természetesen, sőt *szükségképen* — megváltozik. Csakhogy ez áll aktuális, adott, *egykorú politikai helyzetben cselekvőre vagy legalább is a kortársra, de nem áll a múlt, pláne — II. Géza korából tekintve vissza a száz évvel azelőtti Salamon-féle küzdelmekre — régmúlt események többé-kevésbé érdeknélküli szemlélőjére*. Ha tehát a

Még egy nagy trónviszályról szól részletesen a Bécsi Képes Krónika 1091 utáni interpolálójá, vagyis a Szent László-kori Gesta Ungarorum II. István-kori folytatásának II. Géza-kori continuatora és átdolgozója: II. Béla és Borics versengéséről.

Ebben az esetben még jobban megnehezíti az öröklési momentum kihámozását a tényekből az a körülmény, hogy mindkét fél személyes tulajdonsága miatt alkalmatlan a trónra. Béla vak (a *Budai Krónika* szerint Kálmán azért vakította meg, hogy ne legyen méltó a királyságra),¹ Borics illegitim.² Ha most már az egykorúak vagy közel egykorúak véleményét hagyományozó II. Géza-kori Gesta-folytatást vizsgáljuk, igen feltűnő, hogy ez Béla mellett nem tud felhozni más érvet, mint hogy „iure regnum habere debet... et ipse regnat cum consensu totius regni”,³ anélkül azonban, hogy a „iure” közelebbi tartalmát (koronázás? öröklési jog? elődje, II. István jelölése? a nemzet választása?) megnevezné. Nem szól tehát öröklési jogról és rendről, pedig Kálmán és Álmos viszályában szólott s bebizonyította, hogy nagyon is tisztában van e fogalmakkal. Viszont Borics ellen csak azt tudja felhozni, hogy adulterinus s nem Kálmán fia. Igen nevezetes továbbá a Borics-pártiaknak tulajdonított egyik mozgatóók: credentes ipsum (Boricsot) esse *filium Regis*

Szent László-kori író szeniorátusi állásfoglalását és a II. Béla—II. Géza-kori átdolgozó primogenitura melletti hitvallását, mint egyugyanazon írónak önmagával való ellentmondását ki akarnók egyeztetni, akkor ahhoz az erőltetett és teljesen valószínűtlen conjecturához kellene folyamodnunk, hogy ez az író munkája készítése közben megváltoztatta az öröklési rendről alkotott felfogását: Salamon és a hercegek viszályában még a szeniorátus, Kálmán király trónraléptekor már a primogenitura hívének mutatva magát. Azt sem szabad tekintetbe venni, hogy a tények igazolják ezt az előadást, mert a korhűségnek ezt a fokát — száz év előtti, a korabelivel ellenkező jogállapot hű felkutatását — középkori íróról feltételezni nem lehet.

¹ *Budai Krónika*, Podhradszky-kiadás: privavit lumine, ut non sit dignus portare coronam Sancti Regis. 178. l.

² Lásd ehhez Kern Fritz: Gottesgnadentum und Widerstandsrecht, 61. l. és 108. jegyz. és Bécsi Képes Krónika ed. Toldy, XCVII. l.: midőn Borics VII. Lajos francia király sátrába quasi ad ecclesiam menekült s a király lábai elé quasi ad altare borult, megjegyzi: magistri nostri sic interpretantur ut adulterinam progeniem non communicat ecclesia.

³ Bécsi Képes Krónika, XCIV. l.

Colomani, valamint az a tanácskozás és vizsgálat, melyet Béla, a trónkövetelő mozgalmáról értesülve, annak kiderítésére indított, hogy vajjon Borics tényleg Kálmán fia-e? Amire az ő hívei azt válaszolták, hogy: *adulterum et nullatenus iam dignum esse corona Regis*.¹

Ez olyan színezetet ad az egész vitának, mintha az esetben, ha Borics törvényes fia lenne Kálmánnak, akkor ennek gyermektelenül elhalt első fia: II. István után az életben lévő ifjabb fiút: Boricsot valóban megilletné a korona. (Ezzel természetesen egyáltalán nem akarjuk azt mondani, hogy Béla — miként Szent László — hajlandó lett volna a legitim királynak adni át a koronát. Ezt az egész vizsgálatot nem tekinthetjük egyébnek formáságnál.)

A *Gesta* írójának ez a meglepő hallgatása az öröklési jogról a primogenitura melletti állásfoglalásával függ össze. A II. Béla-, II. Géza-kori *continuatio* ugyanis — mint fentebb kifejtettük — a primogenitura alapján áll s II. Béla híve. Csakhogy II. Bélának Kálmán és II. István után, szemben Kálmán fiával: II. István öccsével, a *primogenitura* szerint *semmi öröklési joga nincs*. Ő — amennyiben utódlásánál, lévén a nemzetség utolsó férfisarja, még más szempont is szóba került, azonkívül, hogy a szent király nemzetsége maradjon uralmon — *öröklési jog szempontjából* csakis a szeniorátusra alapíthatta királyságát, hiszen vagy tíz évvel idősebb volt Boricsnál.² A *Gesta*-folytatás írója tehát jogi meggyőződését nem érvényesíthette Béla érdekében, kinek híve volt: álláspontja, a primogenitura csak az ellenfél mellett bizonyított volna s írónk ezért inkább egyáltalán nem szólt öröklési jogról.

Ez az *argumentum ex silentio* az utolsó s a fentebb tárgyalt Salamon és Kálmánra vonatkozó jelentésekkel együtt az egyedüli nyom, ami az akkoriak felfogását fenntartó Szent László-kori *Gestában* és annak II. István- és II. Géza-kori folytatásaiban feltalálható.

Összefoglalva eddigi eredményeinket, megállapíthatjuk, hogy mind a Szent László-kori írónak, mind pedig az ő *Gestáját* 1152-ig folytató, illetőleg az 1127-ig terjedő *continuatiót* Kálmán- és II. István-ellenesen átdolgozó írónak igen világos fogalmai voltak az örök-

¹ U o. XCIII. l.

² Lásd *Pauler* Gyula i. h. I. 224. és 240. ll.

lési rendről. A Szent László-kori író következetes a szeniorátushoz (Levente—András, Béla—Salamon, Géza—Salamon), míg a II. Géza-kori átdolgozó és continuator ragaszkodik a primogeniturához s ahol az elsőszülöttségi jogot nem tudja meggyőződésének megfelelően értékesíteni, ott a „jure“ általános kitételbe burkolózva, az öröklési jog említése elől kitér.

Kiegészíti e II. Géza-kori história jelentését Kálmán elsőszülöttségi jogáról egy másik, szintén II. Géza-kori, még pedig a királyi kancelláriából, tehát egyenest a királyi udvarból származó, hogy úgy mondjam, hivatalos nyilatkozat. Már II. István, sőt egy esetben II. Béla is oklevele nomen cum titulojában „filius Colomanni regis ...“ respective „filius Almi ducis“ címezi magát.¹ Ez a formula II. Géza okleveleiben kibővül egy másik formulával, mely kétségtelenné teszi, hogy ez a királyunk uralmát elsőszülöttségi jogára alapítja.² A formula a következő: Ego Geisa secundus Rex secundi Belae Regis filius sceptrum paterni regni, scilicet Hungarie... iure hereditario optinens³ 1151-ből vagy talán még 1142-ből,⁴ a trauiaknak adott privilegiumban, s ugyanez a formula megvan az 1148-i, a budai egyháznak szóló adománylevelél nomen cum titulo-jában.⁵ Az 1158-i, — melyre a XVIII. századi történettudósok szintén hivatkoztak — hamis, (*Szentpétery*, i. h. 32. l. 93. sz. közölve pl. *Fejér*, C. D. II. 147—151. l.) benne maga az öröklési formula is teljesen eltérő az előbbi kettőtől.

¹ II. István 1124-ből Spalato számára, *Fejér* CD. II. 80. *Szentpétery* i. m. 51. sz. — II. Béla 1138-ból, a dömösi egyháznak. *Fejér* CD. II. 94. — *Szentpétery*, 63. sz.

² Ez a kérdés irodalmának egy igen régi megállapítása, már a XVIII. század nagy történettudósai: *Pray*, *Cornides* és mások összegyűjtötték e helyeket.

³ *Fejér* C. D. II. 130. Ld. *Szentpétery*, 79. sz.

⁴ Ld. *Szentpétery*. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Budapest, 1923. I. 27. l. 79. sz.

⁵ Ld. u. o. 26—7. l. 77. sz. és *Fejér*, Cod. Dipl. II. 129. l. Ennek hitelességét *Salamon* Ferenc kétségbe vonta (Budapest története, III. 17.) de *Pauler*, (i. m. I. 451.) az ő érveit nem fogadja el. Szintúgy *Szentpétery* is hitelesnek tartja (i. h.). *Salamon* érvelése valóban nagyon erőltetett, pl. a Tonya nevű halászó helyre vonatkozóan. Az oklevél hamis volta mellett éppen ez öröklési formulát is felsorolja, mint amely magyar királyi oklevélben ez időben nem fordul elő. Figyelmét elkerülte az előbb idézett traui oklevél, mely e részt szóról-szóra egyezik a budaival.

Tehát II. Géza uralmát apai örökségkép fogja fel, ami az ő esetében, ki II. Béla elsőszülöttfia volt, csakis a *primogenitura* szerinti öröklést jelentheti.

Vagyis II. Géza okleveleiben körülbelül ugyanazon időben (1148- és 1151- talán 1141-ben) lép fel a *primogeniturát* valló öröklési formula, mint amikor a Szent László-kori *Gesta continuatora* (1131—1152) Kálmán király elsőszülöttségi jogát, mint uralmának jogalapját feljegyzi.

II. Géza előtt apja, II. Béla uralkodott, aki trónra léptekor az egyetlen törvényesnek tekintett Árpád lévén, unokatestvére, az ő előtte uralkodó II. István intézkedésére lett királlyá, tehát az ő trónrajutása az öröklési rend szempontjából csak Boricsal való fentemlített ellentéte kapcsán jöhet valamelyest tekintetbe.

II. István trónralépte a *primogenitura* érvényesítését jelenti, hogy ezt azonban milyen áron kellett Kálmánnak megvásárolnia, az köztudomású. Kálmán győzelmét a Szent László által királynak rendelt Álmos fölött már a XII. század derekán a *primogenitura* adta jogával magyarázzák, s igen valószínű, hogy ő uralma megokolásához tényleg felhasználta ezt az elvet.

Igaz ugyan, hogy Kálmán és Álmos küzdelmeiben, különösen Kálmán fia megszületése előtt, az öröklési jog mellett más motívumok is szerepeltek, melyekről még lejjebb szó lesz, mégis Kálmán uralomrajutása és az utódlás körüli eljárása az elsőszülöttségi jog bevezetése felé tett lépés. Nem, mintha az ő célja új öröklési rend behozása lett volna: ő előbb saját maga, majd később fia számára az uralmat akarta biztosítani, — e célja eléréséhez használta fel a *primogenitura* szerinti öröklési rend nyújtotta jogi eszközöt — már amennyiben ez egyáltalán tudatos volt benne, miről közvetlen tudomásunk nincsen. Azt azonban nem tartjuk véletlennek, hogy II. István király okleveleiben apjára, Kálmánra hivatkozik. Sőt ebben a címzésben, valami kezdetleges, halvány törekvést látunk a *primogenitura* felé.

Ezek az esetek — talán ideszámítható még a II. Béla által Borics legitimitása fölött elrendelt vizsgálat, egyáltalán Borics fellépte is — az elsőszülöttségi jog első előretörései az addig — a X. és XI. században — uralkodó senioratus kiszorítására.

Teljesen el kellett tekintenünk azonban Salamon esetétől, nemcsak mert korban túlságosan messze esik

még Kálmántól is, s nemcsak, mert az ő uralma csak súlyos harcok, tervezett gyilkosság árán volt biztosítható, s mégis csak elszigetelt jelenség maradt az egész XI-ik században,¹ hanem mert Salamon uralmát I. András német befolyásra merte csak erőltetni. (A Gesta ezt ugyan csak színlelt oknak mondja András részéről, de a fejlemények igazolják.)²

Németországban ugyanis az volt e korban a szokás, hogy — meghatározott öröklési rend hiányában — az uralkodó, fia megkoronázásával biztosította ennek az utódlást.

Egészen természetes, hogy időre és súlyos küzdelmekre, mondhatni átmeneti korszakra volt szükség, míg az új öröklési rend uralomra jutott. Az átmenet e korszakának tekinthetjük a Kálmántól II. Gézáig terjedő kort. Hiszen még az írott jog, az országgyűlésileg hozott törvények korában a XVI.—XVIII. században is mennyi időbe és küzdelembe, mily ellentétes felfogások kiegyenlítésébe került, míg az öröklési törvényeket meghozták.

Mennyivel inkább tehát a középkorban, a szokásjog korszakában, mikor a jog nem írott törvénykönyvekben, hanem csak az emberek meggyőződésében él!

A primogenitura aztán II. Gézától kezdve, III. Andrásig az Árpádok elfogadott öröklési rendje maradt, melyet azonban még a XII. század folyamán kemény támadások ellen kellett megvédelmezni.

II. Géza első fiát, III. Istvánt még kis gyermek korában mintegy társuralkodóvá teszi.³ Felesleges ismételnünk azokat a közismert viszályokat, melyek árán III. István apja trónját végre is megszerezte magának, e helyütt csak az érdekel, hogy IV. István és II. László felépését a senioratus újabb előretörésének kell tekintennünk. Ezt bizonyítja mindenekelőtt a királyi oklevelek nomen cum titulo-jába II. Géza óta bevezetett „filius N. regis“ leszármazási és az öröklési formula továbbfejlő-

¹ Ld. *Pauler* i. m. I. 286. l. és *Wenzel* Árpádkori új okmánytár. I. 62. l. 1152-ből = *Szentpétery* 82.: *Regnante Geysa una cum filio suo Stephano duce...* és VI. 101. l. 1160-ból is.

² Bécsi Képes Krónika ed. *Toldy*. LIII. l. *Simulabat enim, quod pro pace regni hoc faceret, quia Imperator filiam suam filio suo Salamoni non dedisset, si non eum coronaret.*

³ Szent István egészen más szempontok szerint jelölt utódot, amiről még lejjebb, más összefüggésben lesz szó.

dése III. és IV. István kancelláriájában. III. István ugyanazon értelemben használja a formulát, mint apja,¹ és IV. István is mind oklevelében,² mind pénzein³ atyai örökségként tünteti fel uralmát. (Ez utóbbiakra — a bizánci pénzábrákat követve — apja és maga arcképeit verette.)

Vagyis a II. Géza-féle, s 1162-ben III. István által is használt öröklési formulát, melyet ők ketten éppen a primogenitura hangoztatására vezettek be, IV. István kancelláriája a senioratus erősítésére használta fel, amit a formula nem elég szabatos fogalmazása tett lehetővé. Minthogy II. Géza és III. István csupán apjukra, s apai örökségükre hivatkoznak, de nem említik elsőszülött voltukat, IV. István szintoly jogosan hivatkozhatott apai örökségre, szerencsés kézzel találva el a formula gyöngye pontját, s ügyesen simítva el a maga és III. István örökös joga közti különbséget. Ő és testvére főképp Bizánra támaszkodtak, helyesebben, ők Bizán jelöltjei, kreaturái voltak, s kétségtelen, hogy I. Mánuel utórában a testvéröröklési vagy senioratusi renddel okolván meg igényüket, ezt a rendszert úgy tüntetik fel, mint a Magyarországon uralkodó szokást,⁴ aminek kiszínezésére adták elő a királyi nemzetségben előfordult vakításokat.⁵ Nyilván az ő trónigényük szolgált alapul *Kinnamos* sokat vitatott, s a trónöröklés kérdésében már a XVIII. század óta felhasznált előadásának. A két trónkövetelő herceg bizonyos mértékben jóhiszemű volt: a senioratus még félszázaddal előbb tényleg uralkodott, sőt II. Béla trónrajutása újból feleleveníthette.

Nehéz lenne eldönteni, vajjon László és István senioratusra hivatkoztak-e és ezt csak *Kinnamos* változtatta testvéröröklésre, vagy pedig már a hercegek is testvérük után tartottak igényt a trónra, s ők keverték össze a két fogalmat. Egyszerűbb, ha ezt az utóbbit tételezzük fel,

¹ *Fejér* Cod. dipl. II. 164. l. 1162-ből. Ld. *Szentpétery*, i. h. 101. szám... Ego Stephanus... beate memoire Geyse Regis filius, paterni Regni gubernacula Deo auxiliante obtinens...

² Cod. dipl. II. 165. l. 1163-ből. Ld. *Szentpétery*, 102. sz. Ego Stephanus... paterna insignitus dignitatate...

³ *Hóman* Bálint: Magyar pénztörténet. Bp. 1916, 240. l. 1. jegyzet.

⁴ Törvényről — *Kinnamos* erről szól — ekkor még szó sem lehet.

⁵ Ld. ehhez *Domanovszky*, i. m. 378—9. ll.

ámbár tekintve *Kinnamos* pontatlanságát, az előbbi sem valószínűtlen. *Kinnamos* a testvéröröklésben is olyan, mint egyéb, a magyar történetre vonatkozó adataiban: hallott sok mindent a magyar dolgokról, de mindent pontatlanul jegyez fel.

III. Istvánnak fia nem volt, utána öccse: a minden öröklési jog szerint egyetlen lehető örökös, III. Béla következett. Hogy Bélával szemben még az ő öccsét, Géza herceget is felleptették, azt az öröklési joggal megokolni nem lehet, s ennek a Béla elleni bizalmatlanság volt az oka. Hiszen — ezt igen erősen hangsúlyozzuk — *nem minden trónigényt alapítanak az öröklési jogra.*

Szintügy nem más uralomvágynál II. András lázadása Imre király ellen, valamint a gyermek III. László elűzése, de már IV. Béla öccse, András herceg (II. Andrásnak öccse nem volt) nem tör a magyar trónra, valamint Béla herceg, V. István öccse sem. Altalán II. András mozgalma a primogenitura elleni utolsó kísérlet, s a XIII. században az elsőszülöttség kizárólagosan uralkodott.

E vázolt közismert tényeket azok az oklevél- és pecsétirathelyek világítják meg, melyek a királyok felfogását voltak hivatva hirdetni. Elbeszélő forrásaink, melyek II. Géza óta alig valamit, II. András óta is még keveset tudnak mondani, az öröklési jog alakulásáról mit sem szólnak már e korban. Annál világosabban szól azonban az öröklési jogra való hivatkozással kapcsolatos „*filius N. regis*” formula további alakulása, mely — mondhatni — útjelzője a primogenitura uralomra jutásának.

III. Béla okleveleiben csak a „*filius Geisae regis*” formulát használja, (1185. *Fejér. C. D. II. 188. Szentpétery*, i. m. 140. sz.; 1181. *Wenzel, Á. U. O. VI. 148. l. = Szentpétery* 138. sz.; 1181, *Wenzel XI. 45. = Szentpétery* 131. sz.), melyet Imre azután bevezet aranybullája előlapjára is (*Henricus tercii Bele regis filivs*) szintén az öröklési formula nélkül. II. András mindhárom viasz nagypecsétje feliratán a belső körben, s aranybullája (és viasz kettős pecsétjei) hátlapján is használja a „*filius*” formulát egyedül, bár szöveg közt hivatkozik öröklési jogára is.¹

¹ Pl. 1206. oklevelében írja: *post tribulationes multas in Solio patrum nostrorum sedimus. Knauz, Mon. Strig. I. 185. l.*

IV. Béla ifjabb királyi oklevelei *nomen cum titulo*-jában aztán állandósul, de már nem — mint első okleveleiben — a pontatlan „filius“, hanem a szabatos, minden félreértést kizáró „*primogenitus*“ formula, még pedig 1222.¹ óta. Követi példáját fia, V. István is, első ifjabb királyi okleveleiben 1257-től 1261-ig általában ezt a formulát használva, mely mellett azonban 1262-ben sűrűn kezd szerepelni a „*Rex iunior*“ cím, hogy 1263-tól kezdve, egyeduralomra jusson.² IV. Béla már 1244-ben nevezi így fiát, pedig csak 1245-ben koronáztatta meg. (C. D. IV/1. 401. l., *Wenzel* VII. 158. l.) 1248-ban aztán „*primogenitus rex*“ az apja által használt címe. (*Wenzel* VII. 263).

Mindaz tehát, amit a tényekből kihámozhatunk, megerősíti azt, amit a fent tárgyalt gesta- és oklevélnyilatkozatok hagyományoztak. II. Géza az első uralkodó, aki békén veszi át az uralmat apjától, s akitől kezdve — a II. László és IV. István-féle kísérlet leszámításával — az első királyi nemzetség elsőszülöttei csaknem szakadatlanul követik egymást a királyságban. Hogy II. Gézában mennyire tudatos *primogenitura* adta joga, azt vallják fentidézett oklevelei, s az őt dicsőítő, hozzá közel álló s az ő uralkodása alatt készült Gesta-folytatás Kálmánra vonatkozó jelentése. E mozzanatok meglepő egyidejűsége alapján leghelyesebb, ha a *primogeniturát*, mint az öröklésnek elismert, tudatos és gyakorolt rendjét II. Géza király uralomrajutásához kapcsoljuk.

Már *Pauler* Gyula megállapította e rendszerváltozást, a *primogenitura* kezdetét II. Géza korára, teljes uralomrajutását a XIII. századra szögezve le.³ De az ő felfogása nem tudott egyeduralomra jutni. Részben, mert azt nem dolgozta ki s azt úgy kell kihámozni könyve ada-

¹ Első mit ismerek 1222-ből, *Wenzel* i. h. I. 240. l., utána 1224-ből. *Fejér*: C. D. III/1.; 445., a magyar püspökök 1223-ban, u. o. III/1.; 414. a pápa pedig már 1217-ben. III. Honorius írja I. Andrásnak: *primogenito tuo* (ekkor Béla még nem király) III/1. 189; 1222-ben u. o. 388. l. — 1224-ben u. o. 433. l.

² *Rex primogenitus* a címe V. Istvánnak, 1257-től pl.: *Fejér*, C. D. IV/2. 434. l., *Wenzel*, Árp. Új Ok-tár XI. 440. l.; 1259-ben: *Wenzel*, i. h. VII/2. 506, 507. és 508. ll. 1261: *Cod. Dipl.* IV/3. 49, 51.; 1262: u. o. 67. és 77. ll. *Rex iunior* már *Cod. dipl.* IV/3. 69, 79. 1262; 1263: u. o. 152, 153, 154, 155, 156, 158. ll.

³ Ld. *Pauler* Gyula: A magyar nemzet története. Első kiadás 1893. I. köt. 382. l. Második kiadás 1899. I. köt. 295. l.

tai közül, de még inkább azért, mert a „testvéröröklést“ (a pogány korban „senioratust“ említ)¹ főképp *Kinnamos* elbeszélésére alapítja. *Kinnamos* azonban nem az a hiteles forrás, kinek alapján egy teoria általános elismerésre találhatna, s a Szent László-kori gesta senioratus melletti állásfoglalásának valódi jelentőségét éppen abban látjuk, hogy a tényeknek: a XI. századi utódlásoknak, hogy úgy mondjam magyarázó szövegét adva, kipótolják azt a hiányt, amit *Kinnamos* testvéröröklésről szóló nyilatkozata nem tudott betölteni. A gesta-részletek szolgáltatják azokat a pozitív nyilatkozatokat a korukbeli öröklési rendről, amiket a primogenitura korában a királyi oklevelek „nomen cum titulo“-i.

Ezek után azt is elmondhatjuk, hogy a XIII. század (eltekintve a nem ide tartozó III. Andrástól) a *primogenitura* szerinti öröklés korszaka, ahogy a X. és XI-ik század a senioratusé, — a XII-ik a két elv küzdelméé.

Erre az eredményre nem csupán a tények vezetnek — ami magában nem adna elég tiszta képet, mert ha a tények bizonyos rendszert mutatnak is, nem tudjuk, vajjon *tudatos-e* az a korabeliekben, hanem — s ebben látjuk a kérdés sarkpontját — azok a nyilatkozatok, melyek elbeszélő forrásainkban és oklevél- s pecséteimeinkben kétségtelenül hagyományozzák a korbelieknek, mindezekelőtt maguknak a királyoknak véleményét e kérdésről.

Kérdés ezek után, mi okozta ezt a nagy változást a „szent királyok“ nemzetsége öröklési jogában.

Úgy véljük, ebben több tényező működött közre. Egyfelől az a véletlen, hogy — Kálmántól kezdve V. Istvánig — (II. István, III. István király kivételével) minden Árpádot túlélte legalább egy fia. S ebből következik — másfelől — a királyoknak az a természetes törekvése, hogy uralmukat fiúknak juttassák: a „*carnalis amor*“, mely I. Andrást Salamon megkoronázására készítette. A seniorok ugyan a XII. században is, még nem akarnak ebbe az új rendbe belenyugodni, ez is mutatja, hogy ez újítás, de már II. Andráson túl ilyen trónigény nem lép fel többé. Megfelel ennek a senioratus korában, hogy Dávid herceg, András második fia, kit pedig Salamon halála után, a primogenitura szerint megilletett a

¹ Ld. *Pauler* Gyula: i. m. Első kiadás 1893. I. köt., 27. l. Második kiadás 1899. I. köt., 21. l.

trón, mit sem tett annak elnyerésére, szintűgy Kálmán sem, Salamon és Géza halála után, hanem csak Szent László halála után.

Vannak természetesen olyan pretendensek is, kiknek trónigényét semmiféle öröklési joggal meg nem lehet okolni, sem primogeniturával, sem senioratussal. Így Álmosét Kálmánnal, II. Andrásét Imrével szemben, mikor még II. István, illetőleg III. László nem voltak a világon, így Géza herceget bátyjával, III. Bélával szemben. Ezek valamennyien más jogcímet kerestek az uralomhoz, mint az öröklés rendjét. De ezek fellépte egyáltalán nem elég ok arra, hogy miattuk az öröklésben tények által, s a fentidézett pozitív nyilatkozatok által kétségtelenül megállapítható szabályszerűséget tagadjuk.

Tekintve, hogy a XII. században, sőt Szent László óta egyre erősödik a francia befolyás Magyarországon, s hogy a francia királyok már régóta a primogenitura szerint örökölnék, s hogy a koronázásnál főszerepet játszó magyar papok egyre sűrűbben járnak a párizsi egyetemre, itt francia hatásról is lehetne szó. Az utódnak apja általi megkoronáztatását — miről még lejjebb bővebben szólunk — valóban francia mintára próbáljuk is visszavezetni.

De kétségtelennek tartjuk, hogy bizonyos hatása az egyháznak is volt e kérdés külsőségeiben. Mint fentebb bizonyítani próbáltuk, a trónöröklés kérdése a XII. és XIII. században elért egy olyan stádiumba, mely a korabeli latinságban legszabatosabban a „*primogenitura*“ terminusával volt jelölhető. Amennyire ugyanis a „*primogenitura*“ szónak a magyar trónöröklésre való alkalmazását nyomon követhetjük, e terminus egyházi eredetű. Kétségtelen ugyanis, hogy a primogenitus szó első használója: a II. Géza-kori Gesta-folytatás szerzője, egyházi férfiú volt, ami legfőképp sűrű biblia-idézeteiből, s egyházas felfogásából tűnik ki.

A fentemlített oklevél-részek „primogenitus“-a pedig kimutathatólag III. Honorius egy levele nyomán terjedt el a magyar kancelláriában.¹ Honorius 1217-ben primogenitusáról szól Andrásnak, holott maga András 1214-ben (úgy látom, ekkor szerepel Béla legelőször oklevelei-

¹ Ld. az idézett jegyzetet.

ben) pusztán filiusáról szól — pedig életben volt már ekkor másik két fia is.¹

Még sem tekinthetjük az Egyház hatását egyébnek, mint hogy a már kialakult magyar jog szabatos formulázásához a megfelelő terminust adta.

Hiszen az Egyház nem áll elvileg vagy kizárólag a primogenitura alapján, sőt még az öröklés alapján sem. Az Egyház az „idoneitas” követeli meg a trónralépő fejedelemtől: a képességet és jóakaratot ahhoz, hogy a királyi méltóság magasztos feladatát: a jog és béke uralmát megvalósíthassa, az erkölcsi és egyházi törvényeket érvényesíthesse. Az egyházi királlyá avatás (koronázás) pedig megadta az eszközt is, hogy ez erkölcsi követelménynek érvényt szerezhessen a valóságban is. Maga az öröklési jog szerinti legitimitás az Egyház előtt idegen és közömbös a Középkorban s csak akkor talál a papság védelmére, ha áthágása a „jog” sérelmével járna. Példa erre Zakariás pápa állásfoglalása a Merovingok ősi királyi nemzetségével szemben, Pipin érdekében (751.), mikor a pápa azt az elvet vallja, hogy az „idoneitas” fontosabb, mint az öröklési jog. Ugyanez történt aztán a Karolingokkal is, mikor e nemzetség teljes degenerálódásával a Capetingeket emelték Franciaország trónjára — a francia püspökök közreműködésével.

A legélesebb ellentétbe azonban a német királyok öröklési törekvéseivel került a szentszék, III. Ince és a Hohenstaufok küzdelmében, midőn Ince, az 1202-ben bekövetkezett kettős királyválasztáskor azt hozza fel a német fejedelmek előtt Sváb Fülöp megválasztása ellen, hogy ha a német trónon megmaradnak a Hohenstaufok, akkor megsemmisül a német fejedelmek választójoga, s a többi fejedelmi nemzetség joga és reménye a német királyi szék elnyerésére.

Az Egyház tehát erkölcsi követelést támaszt a trónjelölttel szemben és személyes rátermettséget, idoneitást követel meg tőle.

Ha az Egyháznak a magyar trónöröklési joghoz való viszonyát akarjuk vizsgálni, különbséget kell tenni a szentszék és a magyar püspöki kar között. A pápaság első ízben Salamon és a hercegek trónviszályában foglal állást magyar trónutódlások kérdésében. De nem az elsőszülöttségi jogon tényleg uralkodó Salamon, hanem Géza

¹ Ld. *Pauler Gy.*: i. m. II. 41. l.

herceg mellett lép fel teljes tekintélyével a következő megokolással: Salamon *regulus*, aki „lealázta az ország királyi méltóságát“ ... s ezért Isten Gézára ruházta a királyi hatalmat, Salamon pedig „mint azelőtt joga volt a koronára, szentségtörő merénylete által elvesztette“.¹ Salamon ugyanis IV. Henriknek engedte át hűbérül Magyarországot, pedig ez VII. Gergely szerint pápai hűbér. Vagyis, politikai okokból elfordul a primogenitura szerinti, s hosszú idő óta tényleg uralkodó, koronás, fölkent királytól, mivel az méltatlannak bizonyult az uralomra. Nem törődve tehát öröklési joggal, VII. Gergely Géza mellé áll, mert ő benne a magyar királyi hatalomnak Salamonnál méltóbb viselőjét látta.

Ezen a tényen mit sem változtat az, hogy a szentszék második beavatkozásakor III. Ince viszont az elsőszülött III. Lászlót védi II. Andrással szemben: egyfelől, mert később elismeri Andrást is, másfelől, mert fentebb láttuk, hogy miképen gondolkozik öröklési jogról.

Szintúgy a XIII. századvégi pápák is politikai okokból avatkoztak a magyar trónkérdésbe.

A magyar püspökök viszont, szintén Salamon és a két herceg harcában szólnak bele kimutathatólag először magyar trónviszályba. Itt irányadó Dezső püspök állásfoglalása. Már említettük, hogy Dezső lebeszéli ugyan Gézát a Salamon elleni támadásról, de láttuk azt is, hogy ő mindamellett a senioratus alapján áll.² Később már Géza király korában kitűnik az is, hogy a Salamon melletti főérv ennek felkent és megkoronázott volta.³ Nem lehet tehát mondani, hogy a püspöki kar primogenitus volta miatt kelt Salamon védelmére: inkább az ellentéteket kiegyenlítő békét akarták, semmint valamely elvnek győzelmét, s mert a szelíd és meggondolt Gézát (s a kegyes Lászlót) könnyebb volt rábeszélni, mint a vitéz, de kegyetlen és féktelen Salamont, a két előbbit bírták engedékenységre.

¹ Ld. *Pauler*, i. h. I. 132—3. ll. és az oklevél (1075. április 14.) *Fejér*, Cod. Dipl. I. 424—5. ll. és előzőleg 420—423. ll. 1074—1075.

² Ld. Bécsi Képes Krónika, ed. *Toldy* LVII. l. 53. cap.

³ 1077-ben, kevéssel halála előtt Géza Dezső érsek (?) rábeszélése után a papság előtt megvallja: se peccasse quia regnum legitime coronati Regis occupaverat... Bécsi Képes Krónika, ed. *Toldy*: LXXV. l. 61. cap., amiből nyilvánvaló, hogy Dezső ezzel próbálta megtéríteni.

Másik ilyen kimagasló főpap a II. Géza, III. István, III. Béla-kori Lukács esztergomi érsek, aki a trónkérdésbe döntő szóval beleszólt. Ki kell emelnünk, hogy Lukács álláspontja nem azonos a *magyar egyházéval*, mert ő egyedül maradt meg nem alkuvó véleményével. Ő nem akarta megkoronázni a szerinte jogtalan pretendenseket, IV. Istvánt és II. Lászlót, mert ezek az árva III. Istvánt apai örökségétől fosztották meg, szintúgy III. Bélát sem. *A kalocsai érsek azonban mindhármukat megkoronázta, s ismerte a koronázási szertartásokat, e funkciójában legalább is még két más püspöknek és több más papnak is segédkeznie kellett.*¹

Másfelől Lukács épp oly kevésbé ragaszkodik a primogeniturához, mint VII. Gergely, mihelyt az meggyőződésével összeütközik. III. Bélát, kit pedig öccsével, a Lukács által is favorizált Gézával szemben, az elsőszülöttség szerint megilletett volna a magyar királyi trón, szintén nem akarta megkoronázni.

Tehát Lukács is inkább az „idoneitas“, mint az örökési jog híve.

Az Egyház szerepe a magyar trónöröklésben: a primogenitura kifejlesztésében és megszilárdításában tehát az, hogy ő adta a terminust a magyar viszonyokból — talán külföldi hatások alatt is — kialakult elsőszülöttségi jog szabatos megfogalmazásához. Hiszen fentebb kimutatni próbáltuk, hogy a „primogenitus“ terminusa pápai, általában egyházi mintára honosodik meg nálunk.

Mélyen a XVIII. századba nyúlik vissza az a felfogás, mely szerint a királyok még életükben megkoronáztatván legidősebb fiúkat, ezzel biztosították számukra az utódlást, s így az elsőszülöttségi jogot a koronázással, respektíve az ifjabb királyság intézményével léptették életbe.²

Ezzel a felfogással szemben állanak a következő tények. Nem minden valóban uralomra került primogeni-

¹ Az „*Altaichi Évkönyvek*“ is sajnálkozva jegyzik meg, hogy I. Andrást csak három püspök koronázta meg, mert csak ennyi maradt életben a pogány lázadás után.

² Ezt vallja már *Benczúr*, *Commentatio juridica*... 1771. 84. l. — *Kovachich* M. G. *Vestigia* 1790, 134. l. — *Hajnik* Imre: *Magyar jogtörténelem* 1871, II. 52., s mások, de a legvilágosabban és határozottabban *Ferdinandy*, i. h. *Budapesti Szemle*, 154. köt. 1913. a 379—382. ll. Ld. még: *Timon*: M. alkotm. és jogtört. Bpest, 1906, 115—119. ll.

tusnak biztosította apja koronázással az uralmat, sem pedig minden, apja életében megkoronázott, később valóban királlyá lett elsőszülött fiút azért koronáztatott meg még apja, hogy neki ezzel az utódlást más igénylőkkel szemben biztosítsa; végül az ifjabb királyságnak mind eredete, mind tendenciája egészen más, mint az utódlás biztosítása az ifjabb király részére.

Éppen II. Géza, kivel fentebbi megállapításaink szerint a primogenitura végleges uralomrajutását összekapcsolnunk kell, nem koronáztatta meg legidősebb fiát, mikor uralkodótársává tette, szintúgy a senioratusról a primogeniturára való átmenet korszakában II. Béla sem II. Gézát, de Kálmán sem II. Istvánt, kinek érdekében pedig testvérét és unokaöccsét megvakíttatta és II. István sem II. Bélát. Leszámítva Salamon német befolyásra történt felavatását, királyaink primogenitusait csak III. Bélától kezdve koronáztatják meg,¹ Béla pedig — minden jel arra vall — valóban Imre joga és utódlása biztosítására koronáztatta meg ezt kétszer is.²

Bár nincsen rá pozitív bizonyítékunk, mégis, tekintve a Béla-kori francia kapcsolatokat (felesége is, Chatillon Anna Keletre származott francia család sarja) s hogy a primogenitusnak apja életbeni megkoronáztatása ekkor divatos Franciaországban, itt francia hatást vélünk felismerni.

Úgy véljük, Imrének és III. Lászlónak apjuk általi megkoronáztatása valóban a III. István gyermektelen elhúnytával, s II. András uralomvágyával megtámadott elsőszülöttségi öröklést volt hivatva helyreállítani.

Az ifjú királyság azonban, IV. Béla és V. István apjuk életbeni királysága már egészen más természetű, mely sem Imre, sem László megkoronáztatásával semmi összefüggésben nincsen.

Az Árpád-kor e két ifjabb királya — több nem is volt az egész korszak alatt — nevezi magát ugyan „rex iunior“-nak is,³ de csak mint láttuk, 1262-től kezdve V. István ifjabb királyságának utolsó éveiben (koronázták 1245-ben C. Dipl. IV/1. 404; 1246. január 10-ről),

¹ Ld. Hóman Bálint: A Szent László-kori Gesta Ungarorum, Budapest, 1925. 77. l.

² Ld. Pauler Gyula: i. m. I. 324. és II. 8. l. (1182-ben és 1194-ben.)

³ Úgy látom a „rex iunior“ címet legelőször IV. Bélára 1225-ben alkalmazza III. Honorius. *Fejér*: C. D. III/2. 47. l.

addig pedig, kizárólag „rex primogenitus Regis Hungariae” s ennek jelentéktelen — inkább szórendi — változatai a címük.

Ami az egész intézmény keletkezését és jellegét illeti: IV. Béla II. András általi megkoronáztatása azoknak a hosszas forrongásoknak egyik eredménye, melyeket András idegen kegyelése és rossz gazdálkodása nem sokkal uralomra lépte után a nemzetből kiváltott. Az elégedetlenek, — vagy legalább is egyesek — már 1210-ben III. Béla öccsének, Géza hercegnek valahol Görögországban élő fiait akarták királyul behozni,¹ sőt 1213-ban felmerült András és Gertrud megölésének terve is, s ekkor vetik fel a püspökök a gondolatot, hogy legalább Béla herceget kellene királlyá koronázni. András erről hallani sem akart, s még 1214-ben, Béla koronázásának évében is, felháborodva kéri III. Incét, hogy *átkozza ki azokat a hűtlen összeesküvőket, kik még az ő életében, s az ő akaratára meg akarták fiát koronázni.*² (Omnes conspiratores, et infidelitatis machinatores, qui propter regni scissuram filium nostrum, nobis viventibus et Nolentibus, in regem sibi praeficere, vel coronare attentauerint, tam clericos, quam laicos sententia excommunicationis innotetis).³

Mégis, IV. Béla királlyá koronázása még ugyanez évben megtörtént, kétségtelenül vagy e lázadózók nyomására, vagy pedig azok lefegyverzésére. Vagyis mind a Béla megkoronázását megelőző forrongás, mind II. Andrásnak fentidézett panasza éppen az ellenkezőjét bizonyítja annak, mintha András a koronázással primogenitusa számára *biztosítani* akarta volna a trónt. Valójában a helyzet 1214-ben az, hogy a királynak saját uralmát kellett féltetni fiától, — vagy mert ez ekkor még gyermek, ennek pártjától — sőt, lehet, még életét is a lázadóktól. Majd pedig, Béla felserdülvén, ennek egész ifjabb királykodása olyan természetű, s azt oly mélyreható ellentétek választották el apja kormányzásától, hogy Andrásnak ezután is volt oka fiától tartani.⁴

¹⁻² *Pauler*: i. m. II. 52. l. és Cod. Dipl. III/1. 100. l.

³ *Pauler*: i. h. 52—54. ll. és Cod. Dipl. III/1. 165. l. Ld. *Szentpétery*: i. h. 294. sz.

⁴ Az, hogy a koronázás Béla utódlását volt hivatva biztosítani, még akkor sem áll meg, ha Géza herceg fiai, (II. András unokatestvérei és IV. Béla nagybátyjai) esetleges utódlására gondolunk. Mert ahogy felléptethették ezeket a

IV. Béla ifjabb királyságára tehát nem alkalmazható a tudományos irodalomban meglehetősen elterjedt vélemény.

V. István apja éltébeni királykodása hasonló természetű IV. Béla ifjú királyságával. Koronázása körülményeit nem ismerjük olyan pontosan, mint apjáét. István herceg mintegy 18 éves korában, 1257-ben, Erdély hercegségét kapta, majd rövidesen — valószínűleg 1258-ban — királlyá koronáztatott, s a következő évben már Stiriának is hercege.¹ Ezt azonban rövidesen elveszítve (1260 után) megtarthatta Erdély kormányát, a kúnok ura címet kapta s résztvett az idősebb király országos kormányzásában is. De mindez nem elégítette ki, s olyan hercegséget követelt Bélától, amelyet „a régi királyok adtak elsőszülöttüknek.”²

Nem folytatjuk itt a két király közti közismert harcok előadását, bennünket itt csak annyi érdekel, hogy István folyton újabb és újabb területeket, jogokat és egyre szélesebb hatáskört követel apjától. Az 1258-i koronázást is úgy kell tehát felfognunk, hogy ez a tettersős, sőt uralomvágytól hajtott, uralkodói tehetséggel megáldott fiatalember ambíciójának juttatott kedvezés, — sőt talán engedmény — melyet ez öregedő apjától kivívott, ki őt különben is igen szerette, s kinek példájára István teljes joggal hivatkozhatott. Az elsőszülöttnek kijáró hercegség IV. Béla esetére vonatkozik.

Semmi nyoma annak, hogy István öröklési jogát bárki is megtámadta volna s ekkor már egyáltalán nem volt rá semmi szükség, hogy neki az utódlást biztosítsák, akár nemzetsége tagjaival, akár az országgal szemben.

Az ifjabb királyság tehát nem olyan tényező, mely öröklési rend nemlétében ezt hivatva lett volna pótolni. Éppen ellenkezőleg, az ifjabb királyság eredete és célja: a tettersős, uralomravágyó fiatal — mondhatjuk — trónörökösnek megfelelő rangot és hatáskört biztosítani, mert másképp királyi apja nem maradhat békén trónusán. *Maguknak biztosították a trónt II. András és IV. Béla,*

koronás uralkodó II. András ellen, úgy behozhatták volna őket Béla ellen is. Különben pedig ezekről 1210 után mit sem hallunk. András a pápának nem szól e *görög* igényről.

¹ Ld. *Pauler*: i. m. II., 231. l. és 182. jegyzet.

² *Pauler*: i. h. II. 249. és 251. ll.

mikor primogenitusait királlyá koronázták, nem fiaiknak.¹

Ezek alapján úgy véljük, hogy a tudományos vélemény, mely szerint az „ifjabb királyság“-gal biztosították Árpád-kori királyaink elsőszülötteiknek az utódlást, nem egyéb a Habsburgok „ifjabb királyai“-ról vett analógiánál, ez újkori intézménynek a XIII. századba való visszavetítésénél. Habsburg-házi királyaink — tudvalevőleg — egészen az 1687. öröklési törvény életbeléptéig tényleg elsőszülött fiúk megkoronázásával biztosították az utódlást; sikeresen szorítva vissza a rendek királyválasztó törekvéseit. (V. Ferdinánd 1830-i megkoronáztatása I. Ferenc által már nem tekinthető egészen ilyennek.)

*

Röviden összefoglalva tehát a trónöröklés rendjének vizsgálatából nyert eredményeinket, megállapíthatjuk, hogy az *Árpád-korszakban meghatározott öröklési rend volt Magyarországon*. Forrásilag kimutatható, hogy a XI. (s valószínűleg már a X.) században a senioratust, a

¹ *Timon* Akos: Magyar Alkotmány és jogtörténetében (Bpest, 1906, 117 l.) helyesen állapította meg az ifjabb királyi hatalom engedményváltát, de nem a XIII. századi primogenitúrára való hivatkozásokat. Szerinte: „IV. Béla és V. István még atyjuk életében megkoronáztatván, az elsőszülöttségi vagy a hercegségi jogra hivatkoznak (ius ducatus, ius primogeniturae), de nem mint a királyi hatalom elnyerésének hanem mint a királyi hatalomban való részesedésnek jogalapjára.“ Azonban „ius ducatus és „ius primogeniturae“ két különböző dolog, s az ifjabb királyság sem a hercegségi jogból fejlődött ki, mint azt *Timon* előadja. Ducatust, hercegséget kapott, nemcsak az első fiú, hanem a második is, így IV. Béla öccse, Kálmán is, ki egy ideig halicsi király is volt, majd pedig V. István öccse, Béla is. Másfelől a királyi hatalomban való részesedést nem alapítják a primogenitura jogára, mert hiszen éppen a másodszülött Béla herceg is részt vett országos kormányzásban, például az 1267. törvényt is hármuk nevében adják ki. Ami pedig a *Timon* által felhozott V. István-féle oklevelet illeti (*Fejér* Cod. Dipl. V/1. 104. l. 1271-ből) az a fent leírt küzdelmekre vonatkozik, melyeket V. István apja ellen hercegsége folytonos gyarapítására, illetőleg, mikor ettől IV. Béla megfosztani szeretne volna, visszaszerzésére folytatott. Ezen oklevél következő szavaival: ius ducatus a [progenitoribus] nostris regum primogenitis institutum... már csak azért sem érthette István azt, hogy hercegség csak elsőszülöttet illet, mert tulajdon öccse: az őt túlélő Béla herceg is megkapta apjától a szlavóniai hercegséget, s ekkor már vagy tíz éve volt annak birtokában. (Ld. *Pauler*, i. m. II. 247. l. 1260-ban.)

XII. században, nevezetesen II. Géza óta, s a XIII. században a primogeniturát kell uralkodó szokásnak tekintenünk.

Ezt az eredményt a történeti tények, s a korabeliek jogi meggyőződését kétségtelenül hagyományozó különböző természetű forráshelyek kölcsönös interpretációjából nyertük. Hogy ez lehetséges volt, az a forráskritika újabb eredményeinek köszönhető. Történettudományunk módszerének kifejlődésével tisztázódott kútfőink forrásértéke, s ezekből viszont új fény derül — egész természetesen — történetünk sok olyan kérdésére is, melyek eddig homályosak voltak.

Deák Ferenc a magyar trónöröklés Árpád-kori állapotát még „a mult idők homályával fődve” látta, melynek felderítését ő még nem látta könnyűnek, s nem is tartotta bebizonyíthatónak azt, hogy a fiágban öröklő Árpád-nemzetség számára meg volt-e határozottan állapítva az öröklési rend.

Hogy azóta történettudományunk mennyit haladt, mutatják például a forrásainkat tisztázó eredmények, melyek a trónöröklés kérdése felett lebegő Árpád-kori homályt is egymásután eloszlatják.

A fent kimutatott öröklési rend azonban nem működött automatikusan: az Árpád-kori senioratus és primogenitura szerinti öröklés szokása nem volt I. Lipót öröklési törvénye, s nem volt III. Károly *pragmatica sanctio*-ja. *Itt kellett még valaki részéről valamiféle pozitív akaratnyilvánításnak történnie, a koronázás ekkor még nem sokat mondó, s inkább egyházi jelentőségű szertartásán kívül, mely az uralkodó nemzetségnek a fent vázolt öröklési rend által kijelölt tagját a jogos öröklőnek nyilvánította.*¹

¹ Még az olyan notóriusan örökös, Capet Hugótól a forradalomig egyugyanazon családban a primogenitura szerint örökletes monarchiában is, mint Franciaország, fennmaradtak bizonyos ilyen természetű formaságok az Újkorban is. *Az Árpádok kortársaiként uralkodott francia királyok* pedig, noha az elsőszülött fiúk szakadatlan sorozata bírta ekkor Franciaország trónját, mindig *szükségesnek tartották utódjuknak elismertetését és megkoronáztatását.* (A mi viszonyainkkal nehezen összehasonlítható, lényegében választó német királyságról nem szólhatunk.) Ld. ehhez Schreuer H.: *Die rechtlichen Grundgedanken der französischen Königskrönung.* Weimar, 1911. § 5. kül. 22—30. ll., és Holtzmann, *Französische Verfassungsgeschichte.*

Ebben a trónöröklés kérdését monografikusan feldolgozó magyar tudományos irodalom megegyezik, mind azok a tudósok, kik meghatározott öröklési rendet el nem ismernek, mind pedig azok a tudósok, kik szabályszerűséget ismernek fel az Árpád-kori trónfoglalásban, *ilyen elemet a nemzet választásában vagy elismerésében állapítva meg.*

Előrebocsátjuk, hogy az e kérdéssel nem monografikusan, hanem az általános magyar történet keretében foglalkozó újabb történettudomány a választási elem jelentőségét nem sokra becsüli, sőt már *Domanovszky* monografiája is megállapítja, hogy „ezek a választások... inkább csak consensusnak, hódolásnak tekinthetők.”¹

A választás pontjában érezhető a legerősebben az a hatás, melyet a német egykorú viszonyok s a későbbi magyar királyválasztások a magyar trónöröklésjogi irodalomra tettek. Minthogy a német birodalomban ekkor erős a választási elem, feltételezik ezt nálunk is, noha a külföldi analógiák során, ha például a francia gyakorlatot tekintjük, a magyarral sokkal több rokonvonást fedezhetünk fel.

Megkísérjük a forrásokból újra vizsgálat tárgyává tenni e kérdést.

Választás, vagyis olyan, bizonyos formákhoz kötött aktus, mely, mint a nemzet akaratnyilvánítása volt hivatva eldönteni, hogy ki lépjen trónra, Árpád felemelése óta csak Aba Sámuel, III. András s talán még Szent László esetében történt.

Aba Sámuel királlyá tevésében a Bécsi Képes Krónika előadása kétségtelenné teszi, hogy itt *formaszerinti választógyűlés ült össze*, melyet a püspökök hívtak egybe. E gyűlésen az előkelők gondosan tanácskoztak afelől, hogy van-e az ország kormányzására *alkalmas (idoneus)* egyén a királyi nemzetségből, s mert ilyet nem találtak, választottak királyt maguk közül: Aba Sámuel ispánt.²

¹ Ld. *Domanovszky*, i. m. Budapesti Szemle, 1913, 156. köt. 376. l.

² Anno igitur regni Petri tertio principes Hungarorum, et milites, consilio Episcoporum convenerunt adversus Petrum Regem, et sollicitè quaerebant, si aliquem de regali progenie in regno tunc invenire possent, qui ad gubernandum esset idoneus et eos a tyrannide Petri liberaret. Cumque neminem talem in regno invenire potuissent, elegerunt de

A helyzet pedig a következő: Péter elmenekült¹ s ezért a magyarok király nélkül maradván, királyt kellett választaniok, Árpád-nemzetségbeli pedig nem volt alkalmas az országban s ezért megválasztottak egy ispánt. Itt ugyanis az Altaichi Évkönyveknek adunk hitelt az őket kiíró Gestával szemben (előbbi a királyválasztást Péter menekülése után, utóbbi azt megelőzve beszéli el), mert a magyar Gesta e helyt forrását csaknem szóról szóra követi ugyan, de annak előadását teljesen összekeveri. *Ez tehát formális választás volt, III. Andrásé mellett az egyetlen, mely az Árpád-korban történt.* (III. Andrásé, melyről még lejjebb lesz szó, már a következő korszakhoz tartozik.)

Szent Lászlóról említi ugyan még forrásunk, az ő korában készült Gesta, hogy őt *választották* királlyá, azonban korántsem olyan formális választógyűlésen, több lehető jelölt közül s beható tanácskozás után, mint amilyet ugyane forrás Aba Sámuel esetében említ. Ez valóban inkább valami népgyűlés kikiáltása lehetett.

Itt ugyanis a helyzet az, hogy Géza az általa s a Szent László által elismert, törvényesen koronázott s tíz évig tényleg, még pedig a két herceggel a legjobb egyetértésben uralkodott Salamont trónjától megfosztva s helyére lépve, háromévi uralkodás után már azon a ponton volt, hogy visszaadja Salamonnak az uralmat, de ebben közbejött halála megakadályozta. Mire a nemzet — helyesebben annak valamely csoportja — rábírta Szent Lászlót a kormányzat átvételére, ki azt elfogadta ugyan, de magát meg nem koronáztatta, *nem érezvén magát jogos, hanem — Salamonnal szemben — csakis tényleges uralkodónak.* Ezért kellett az ő érdekében író Gestának oly erősen hangsúlyozni az ő egyhangú, lelkes *megválasztását* a nemzet egyöntetű akaratából, hiszen még ő sem tekinti László uralmát, megválasztását jogosnak.

Voltak még más olyan Árpád-nemzetségbeli királyok s trónkövetelők is, akiket a nemzetből kiinduló vala-

semet ipsis quemdam Comitem, nomine Abam, sororium Sancti Regis Stephani, et eum super se regem constituerunt. *Képes Krónika* ed. Toldy, XXXIX. l. cap. 44.

¹ Lásd *Altaichi Évkönyvek*, ad. a. 1041. (Iskolai kiadás, 26. l.) Ungri autem ut eum an fugisse cognoverunt, alium sibi regem statuerunt, qui Obo vocitatus regio more mox est consecratus.

milyen mozgalom léptetett fel vagy emelt trónra. Ezeket a mozgalmakat azonban semmiesetre sem lehet *választásnak* nevezni oly értelemben és formában, mint Aba Sámuelnél.¹

A nemzet bizonyos részéből indult ki az *I. Andrást* (a Vazul-fiakat) visszahívó mozgalom, a maguk nagyra-vágyásából törnek a trónra II. István korában *Bars* ispán és *Iván*, a nemzet gondol ugyanekkor egy másik Árpád-herceg trónrajuttatására, s a nemzetből indult ki *Borics* felléptetése, majd III. Béla öccse, Géza herceg fiainak s később II. Frigyesnek trónjelöltsége,² végül a korszak végén: IV. László s III. András idejében a különböző királyjelöltek hívogatása.

I. András behívását Gestánk forrása, az Altaichi Évkönyvek, a magyar urak — Péter benső emberei — cselszövésének, — Gestánk a Szent István nemzetsége iránti törhetetlen hűségnek, e nemzetség iránti szolgálatnak s azt jogaiba való visszahelyezésnek tekinti. A Szent László-kori pap nem is csupán Andrásról szól, mint bajor forrása, hanem mindhárom hercegről, vagyis az egész élő Árpád-nemzetségről. Nem szól továbbá sem egyik, sem másik forrás *választásról*.³ Sem az egyik, sem a másik forrás szerint nem lehet szó arról, hogy Andrást — mint Aba Sámuel — több lehető jelölt közül megválasztották volna, hanem amit a csanádi tanácsko-

¹ Lásd *Dománovszky* i. m. 377. l.

² *Pauler* Gyula, id. m. II. 129. l. és 114. jegyzet.

³ Altaichi Évkönyvek a. a. 1046. 42. l. *Advocarent quendam Andream, emulum eius... spondentes per nuntios, illum communi principum voluntate in regnum constitutum atque illum (Petrum) deiciendum... (mikor András bejött) obtimates regni, comprobantes promissa sua, occurrunt ei cum armatorum multitudine... Bécsi Képes Krónika cap. 47. ...nobiles Hungariae videntes mala gentis suae, in Chanad in unum convenerunt, consilioque habito, totius Hungariae nuncios miserunt sollempnes... ad Andream et Leventam dicentes eis: quod tota Hungaria eos fideliter expectaret et universum regnum eis, sicut regali semini libenter obsequeretur... iuramento firmaverunt, quod statim ut ipsi in Hungariam introirent, omnes Hungari ad ipsos confluerent et eorum dominio se subderent. Előzőleg pedig: quidam magnates... Endrae, Belae et Leventae, qui de genere Sancti Stephani Regis progeniti erant, intemeratam fidelitatem servabant... expectabant... quando Andream, Belam et Leventam possent reducere in Hungariam, et regnum generi Sancti Stephani Regis qui eos dilexerat et exaltaverat... restituere laborabant.*

zás követői ígérek és *esküvel fogadnak* a Vazul-fiaknak, ugyanaz, mint amit a bajor annalista „coniuratio“-ja Andrásnak ízen: jöjjön be s akkor az ország mellette áll s királyul elismeri. A magyar felfogás — az uralkodó Béla-ág felfogása — szerint Péter „tyrannisa“ ellen a *jogos királyi nemzetséget* juttatják vissza az ország birtokába, azonban, *hogy a hercegek közül* — előbb András és Levente, majd Béla és Salamon közül — *ki lesz aztán a király, azt maguk a hercegek, majd pedig király és hercegek egymás közt intézték el, anélkül, hogy az ország, vagy hármajukon kívül bárki is abba beleszólt volna.* (Erről lejjebb, más összefüggésben bővebben lesz szó.)

S éppen ez teszi kétségtelenné, hogy *a csanádi gyűlés, a Vazul-fiak visszahívása nem volt királyválasztás,* nem is szólva az egész akció kétségtelen forradalmi jellegéről.

Nevezetes emellett, hogy hogyan módosítja a magyar író bajor forrását. Az Altaichi Évkönyveknek még nem is nagyon pregnáns „constituendum“ (jövőben!) kifejezését — az egyetlent, mely választásra vonatkozhatnék, ez is jövő időben — elkerüli és csak annyit mond, hogy a magyarok megígérték eskü alatt a Vazul-fiaknak, hogy ha bejönnek az országba, csatlakoznak hozzájuk és alávetik magukat uralmuknak. Ez tehát *hűségeskü*, legjobb esetben elismerés, nem választás. Ami ezek után *Borics* felléptetését illeti, ezt a Szent László-kori Gesta II. Géza-kori folytatása egyenest lázadásnak minősíti.¹ Szintúgy Iván és Bars ispán igényeit, sőt még Saul hercegnek, II. István idejében történt felléptetéséről is azt írja, hogy: *coniuraverat regnum,* ut post Regem... Saul regnaret,² a király tudtán kívül tehát. Különben is: a király beteg, utód nincs, Vak Béláról még nem tudnak.

Az a kevés, amit II. András korában III. Béla öccse, Géza herceg fiainak trónköveteléseiről tudunk, mutatja, hogy ezt is hűtlen lázadásnak tekintették,

¹ *Bécsi Képes Krónika*, Hungari semper fluctuant iniuria sicut mare salsum: filii nequam Leviatan per nuncios invitabant Borich adulterum, ut veniret et eorum adiutorio regnum sibi vendicaret credentes ipsum esse filium Regis Colomani. Ed. *Toldy*, XCIII. l. cap. 69.

² U. o. XCI. l. cap. 68.

szintűgy II. Frigyes király jelölését,¹ míg a IV. László-kori folyton változó trónjelölések az egyre hatalmasodó oligarchák túlkapásai. III. Andrást aztán megint formális választógyűlésen választották királlyá, ha ugyan Ottokár rimes krónikája e részt nem csak a német királyválasztások hatása alatt adja így elő e királyunknak általa egyebekben kissé félreismert trónrajutását.

De III. András trónrajutása már a Vencel—Ottó—Károly Róbert-féle esetek csoportjába tartozik, hiszen voltak, kik már IV. Lászlóval kihaltak tekintették az Árpád-nem fiágát.²

Mindezekből tehát nemcsak az tűnik ki, amit már a királyválasztási jog legerősebb hirdetője, *Ferdinándy Géza* is elismert, hogy tudniillik nem lehet a király megválasztását minden egyes esetben a forrásokból igazolni, hanem ennél sokkal több: az egyetlen *Aba Sámuel* — s talán hozzátehetjük, *III. András* — megválasztásán kívül formális választást egyáltalán nem lehet az Árpád-korra forrásilag megállapítani. Ezek közül *Aba Sámuel* nem Árpád-nemzetségbeli, viszont *III. András*nak az Árpád-nemből való származása nem nyert általános elismerést s megválasztása különben is a kétségtelen Árpád-nemzetség fiágának kihalta után történt. A többi, a nemzetből kiinduló királylétévés forradalmi mozgalom s rendkívüli körülmények következménye volt, mely vagy az országnak, vagy az uralkodó nemzetségnek válságos perceiben keletkezett. Így *Aba Sámuel*t azért kellett megválasztani, mert az addig uralkodó Péter elmenekült, Árpád-nembeli pedig nincsen arravaló. *András* és testvérei visszahívása az új keresztény Magyarország egyik legnagyobb krízisének mellékkörülménye, a *XIII. századi trónkövetelések* az akkori országos zavarok következményei. II. István korában (*Iván és Bars, Saul*) úgy látszik, mintha a királyi család kihalt volna, szintűgy a *III. András* trónralépését megelőzően. Csakis *Szent László* választása és *Borics* felléptetése tekinthető olyan mozgalomnak, mely a nemzet részéről volt hivatva az uralkodó-nemzetség egyes tagjai közül dönteni. (Ami a *Hartvik*-

¹ Lásd ehhez *Pauler*, i. m. II. 129.

² Hogy csak egy példát említsek: a *Budai Krónika* szerint IV. Lászlóval, quia sine herede decessit, deficit semen masculinum Sanctorum Regum. Ed. *Podhradsky*, 210. l. Talán erre mutat *András* „*Venetus*” neve is.

legendának Szent István „választására“ vonatkozó részét illeti, erre lásd: *Domanovszky* i. m. 377. l.)

Az előbb felsorolt eseményeket s az azokból vont következtetésünket, hogy tudniillik választás az egész Árpád-korban nem volt, szépen egészíti ki a magyar urak állásfoglalása a második várkonyi jelenetben, mely egyenest azt bizonyítja, hogy a nemzet a trónkérdés iránt közömbös.

Mikor ugyanis Kálmán és Álmos a Tisza mellett Várkonyinál fegyveresen állanak egymással szemben, a hű magyarok mindkét részről megtagadják a fegyveres összeesapást, rábízva a királyra és hercegre, hogy harcoljanak ők ketten, aki győz, azt majd elismerik királynak.¹

Különben is a nagy, általános populáris mozgalmak nem a trónkérdéssel törődnek. Mikor a nép széles rétegei kelnek fel — a XI. században —, ezek az új vallás és az új egyházi szervezet ellen, apáik hite visszaállítására láznak fel, de az, hogy ki legyen a király, csak annyiban érdekli őket, hogy az ő céljaikat elősegíti-e vagy sem. Ezért kellett Andrásnak eleinte a pogány vallás visszaállítását megengednie.²

S talán még egy kései tanut hívhatunk fel arra, hogy az Árpád-kor végén, IV. László alatt s III. András felléptekor a királyválasztás szokatlan dolog, hogy ne mondjam, újítás volt. Ez a tanu *Kézai* Simon mester, aki, mint a hún krónika, vagyis a XIV—XV. századi krónikáinkban a hún történetet elbeszélő résznek szerzője, Attila királlyá választásáról azt mondja, hogy a

¹ Bécsi Képes Krónika ed. Toldy, LXXXIII. l. cap. 65. ...nec nos videmus causam pugnae, sed eis si pugna placet. ipsi duo pugnent, et quis eorum praevaluerit, ipsum pro Domino habeamus.

² András és Levente bejövetelekor, 1047-ben a lázadók azt követelik: quod permitterent... populum ritu paganorum vivere *Episcopos et clericos occidere, ecclesias destruere, Christianam fidem abiicere et ydola colere. Permisissentque eos secundum desideria... eorum, ut irent et perirent in adinventionibus antiquorum patrum suorum. aliter enim non pugnabant contra Petrum Regem pro Endre et Levente.* Majd a Béla király alatti, 1063. lázadáskor ezt kéri a királytól: Concede nobis ritum patrum nostrorum: *more paganismus vivere, Episcopos lapidare, presbyteros exenterare, clericos strangulare, decimatores suspendere, ecclesias destruere, campanas confrangere.* (Bécsi Képes Krónika, ed. Toldy, XLVI. l. cap. 47. és LVI. l. 52. cap.)

húnok, vagyis magyarok *concordi voluntate Atylam... consuetudine Romanorum*, vagyis római szokás szerint super se Regem praefecerunt, királyukká tették meg. *Vagyis a nemzetből kiinduló királyválasztást, királyválasztást idegenből kölcsönzött szokásnak látja.* Tudva már most, hogy *Kézai* hún krónikájának főforrása a XI. századi *Gesta Ungarorum* volt, s hogy ez a „more (vagy consuetudine) Romanorum“ frázis ebben a XI. századi forrásban — ahogy az ma rekonstruálható — nem volt meg, sem pedig a „hún krónika“ külföldi forrásaiban; feltehető, hogy azt *Kézai* toldotta be a forrásul szolgáló szövegbe. S ebből aztán arra következtethetünk, hogy az *Kézai* egyéni véleménye, vagyis — minthogy ő munkáját 1282 és 1285 között írta —, ez a korabeli felfogás az akkor divatba jött trónjelöltek felleptetéséről. *Vagyis e kitételben a XIII. századvégi felfogást kell látnunk, mely a királyválasztást idegen szokásnak tekinti.*

Ezen pozitívumok és negatívumok alapján, úgy véljük, arra következtethetünk, hogy a választási elemet ki kell a trónfoglalás előfeltételei közül kapcsolni. Van azonban mind forrásaink elbeszélésében, mind a tényekben egy igen fontos mozzanat, mely úgyszólván minden Árpádnál érvényesül s melyet — úgy látom — ezideig csak *Kollár*¹ érintett s egészen homályosan *Benczur*, anélkül azonban, hogy bármelyikük is részletesen kifejtette vagy forráshelyekkel illusztrálta volna azt. Sőt még *Pauler* Gyula is utal egy helyen erre a mozzanatra, midőn Imre király apja általi koronázását adja elő.²

S ez az utód kijelölése az előd, az uralkodó király

¹ L. ehhez *Hóman*: A Szent László-kori *Gesta Ungarorum* VII. és VIII. fejezet, különösen 59. l. és 95. l. 2. jegyzet és *Hóman*: A magyar hún-hagyomány és hún-monda. Budapest, 1925. 105. l. és Bécsi Képes Krónika, ed. *Toldy*, IX. l. Budai Krónika, ed. *Podhradszky*, 17. l. *Kézai*: *Romano more* (ed. *Horányi*, 44. l.).

² Lásd ehhez: *Kollár* Ádám Ferenc: *Historia iurisque publici regni Vngariae amoenitates*. Bécs, 1783. I. 105. l. — *Benczur* József: *Commentatio juridica*. Bécs és Lipcse, 1771. 66. lap, az ifjú királyokra korlátozva. — *Pauler* Gyula i. m. II. 8. l.: Utódává III. Béla... Imrét nevezte s őt újra, másodszor is megkoronáztatta. U. o. I. köt., 21. l. (első kiadás I. 27. l.): „Maga a vajda is választott utódot — amint akkor Európában... történt —, de hogy választásának fogadata legyen, szükséges volt... a nemzet hozzájárulása is“ (a vezérek korában).

részeről, általán az uralkodó nemzetség szerepe a trón-foglalásnál, *ami azonban nem ugyanaz, mint az örökösnek megkoronázása apja által, vagy az ifjabb királyság.*

Már a vezérek korára, a pogány, régi Magyarország korára is következtethetünk e kérdésben, még pedig Géza fejedelem Hartvik és a többi legenda szerint követett eljárásából. Ezek szerint ugyanis Géza „convocatis . . . Hungariae primatibus cum ordine sequenti per communis consilii colloquium filium suum (Szt. Istvánt) post se regnatarum populo praefecit et ad hoc corroborandum a singulis sacramentum exegit.”

Ha tehát a legendák előadását hitelesnek elfogadjuk, úgy Géza utódjelölésében még pogánykori szokást kell látnunk, mely azonban átment a keresztény új korszakba is, mint azt a következőkkel próbáljuk bizonyítani.

Pétert Szent István jelölte magyar királlyá s míg Imre herceg élt, ezt is apja tette trónörökössé. Az a tanácskozás, melyet Szent István a jelölést megelőzően a főbb emberekkel folytatott, nem egyéb bizalmas embeivel, a királyi tanácsal rendszerint tartott megbeszélésnél, melyben tanácsosai véleményét meghallgatva, teljesen szabadon döntött.¹

Aba Sámuelről már előbb szólottunk, ez választott király volt, ki nem tartozott az uralkodó Árpád-nemzetséghez s az ő esetében s épp úgy I. András visszajövelekor természetesen hiányzik az előd általi kijelölés mozzanata. Mikor azonban András és Levente a hű magyarok hívására Oroszországból visszatértek, akkor minden nemzeti elem beleavatkozása nélkül, csupán kettejük döntött afelől, hogy ki legyen a király: és András azért került a trónra, mert (az idősebb) Levente lemondott a koronáról (öccse) javára.

Később Levente halála után András egész önhatalmúlag ígerte oda a trónt Bélának, majd Salamon születése után minden, Bélának tett ígéretei és az uralkodó öröklési rend ellenére, IV. Henrik buzdítására, Salamont kenette fel királlyá.²

¹ Szent István: *coronam... filio... Emerico... se daturum disposuit...* majd Vazulról: *ut eum antequam moreretur* (t. i. Szent István), *regem constitueret*, majd Gizella királyné Budával: *Petrum... regem praeficere statuerunt.* Lásd Bécsi Képes Krónika, ed. Toldy, XXXVII. lap, cap. 41.

² I. András pedig azzal hívja vissza I. Bélát, hogy:

Vagyis András és Levente, majd Béla és Salamon esetében az *uralkodó nemzetség maga dönt a trón sorsáról*, csakúgy, mint Géza Szent István, ez pedig Szent Imre és Péter utóddájelölésében. Erre vall a Szent László-kori Gestának abbeli jelentése is, mely elmondja a Salamon felkenetéséről szóló másik verziót is: „*dicunt alii, quod Bela Duce, et filiis eius, Geycha scilicet et Ladislao cunctisque regni optimatibus consentientibus, Salomon inunctus est in regem.*”¹ A „*cuncti optimates*” a király tanácsa s amellett Béla herceg bizalmas embe-
rei voltak, vagyis ez megint csak olyan megbeszélés volt, mint amelyet Szent István tartott a maga embe-
reivel.

I. Béla királyt a halál váratlanul érte: utódot — úgy látszik — nem jelölhetett, míg a hatalom birtokába erőszak útján került I. Géza a Salamonnal való békülés közben hunyt el, tehát akkor, mikor a trónról éppen lemondóban volt.

Szent László király azonban erélyesen nyúl az öröklés rendezésébe. Kizárta az öröklésből Kálmánt, kit pedig az ekkor még uralkodó szeniorátus szerint a trón megilletett volna,² mert azt a jóslatot hallván róla, hogy vérengző lesz; püspököknek szánta őt s utóddá a fiatalabb Álmot jelölte: *sic ordinavit*, ut post ipsum Almus regnaret,³ amibe az ország nem szólt bele. Hogy mégsem Álmos örökölt, hanem Kálmán, az azért történt, mert Álmos — mint annakidején Levente — *lemond a trónról*, vagy a II. Géza-kori continuator szavai szerint: meg-
tisztelte bátyját, kit a *primogenitura* szerint a korona megilletett, neki engedve át azt.⁴

Kálmán király kegyetlen erőfeszítését fia utódlása

neque enim haeredem habeo nec germanum praeter te: tu sis michi haeres, tu in regnum succedas. (Képes Krónika. u. o. L. lap. 49. cap.) Azután Andrásnak fia születvén, ezt *super totam Hungariam... in regem fecit inungi et coronari...* (Képes Krónika, LIII. l. 51. cap.) Majd Leventéről és Béláról: *putabat (t. i. András) ... dedisse coronam filio suo t. i. Béla Salamonnak sicut sibi Levente dederat...* (Képes Krónika, LIV. lap. 51. cap.)

¹ Bécsi Képes Krónika, ed. Toldy, LIII. l. 51. cap.

² Dávid herceg ekkor már nem élt, Lambert valószínűleg szintén nem. Wertner feltételezi ugyan, hogy ez utóbbi még életben volt ekkortájt, de ez a feltevés igen erőltetett. Lásd: Az Árpádok nemzedékrendje. 174—6. ll.

^{3—4} Lásd: Képes Krónika, LXXXII. lap. 64. cap.

biztosítására nem is kell említenünk, itt csak újból utalok a fentebb részletesen leírt jelenetre, midőn az ország királyra és hercegre bízta a korona birtoka fölötti döntést azzal, hogy az ország majd a győztest követi.¹

II. Istvánnak igen nagy gondot okozott az utód kérdése. Levervén az ezirányú mozgalmakat, II. Bélát, megvakított unokatestvérét jelölte utódjává.² Hogy Béla mit tett II. Géza trónrajutása érdekében, nem tudjuk, azonban II. Géza az ő primogenitusát, III. Istvánt már gyermekkorában mintegy uralkodótársává teszi s úgy látszik, így intézkedett az utódlásról. III. István intézkedéséről nem tudunk, de ő váratlanul is halt el. Azonban III. Béla gondosan, szinte aggodalmasan jelöli ki utódját s ő vezeti be — talán francia mintára — az örökösnek megkoronázását.³

Utána Imre is megkoronáztatja fiát, hogy András-sal szemben neki biztosítsa a trónt, de a későbbi Árpádok idején aztán a primogenitura teljes kifejlése korában az örökös lázad fel a király ellen — mint ezt az ifjabb királyság kialakulásánál már részletesen kifejtettük — úgy, hogy a XIII. században III. Andrásig, talán IV. Lászlóig többé utódjelölésről nem lehetett szó.

Mindebből megállapítható tehát, hogy míg az ország kezdeményező és döntő beavatkozása a trónkérdésbe az egész Árpád-korban egy-két, egészen kivételes körülmények közt adódott alkalomra redukálódik, addig a legtöbb, s a normális körülmények közt lefolyt trónfoglalást mindet az uralkodó nemzetség maga oldja meg, s abba az ország csak egyes, a király- és hercegek köréhez, tanácsához tartozó főbb nemesek útján szólhat be.

Még azt a formát is rekonstruálhatjuk, melyben az utód kijelölése megtörténhetett, amivel világosság fog derülni mind az uralkodó nemzetség, helyesebben a király, mind pedig a nemzet szerepére a trónfoglalásban.

Mint említettük, *Szent István életiratai* elmondják, hogyan tette őt (*praefecit*) fejedelemmé atyja. Ez a mód meglepően egyezik azzal, ahogyan a *Szent László-kori Gesta* Salamon trónraléptét előadja, s ahogy *Anonymus*, *Árpád*, *Zsolt* és *Taksony* fejedelmek uralomrajutását leírja.

¹ Lásd: Képes Krónika, LXXXIII. lap, 65. cap.

² Lásd: Képes Krónika, XCI. lap, 68. cap.

³ Ld. *Pauler Gy. i. m. I. 324. l. és II. 8. l. és Hóman A Szent László-kori Gesta 77. l.*

Hartvik
és a nagy legenda

Convocatis pater
suus Hungariae
primatibus cum
ordine sequenti
*per communis
consilium collo-
quii filium suum
post se regnatu-
rum praefecit et
ad hoc corrobo-
randum a singu-
lis sacramentum
exegit... post obi-
tum vero patris
Stephanus adhuc
adolecens favore
principum et ple-
bis in patris so-
lium laudabiliter
provectus.*

XI. századi Gesta.
(Képes Krón. cap. 53.)

Rex... Salomon cum
Imperatore... intravit
in Hungariam Rege or-
batam, et venit in...
regiam Albam, ibique
ab omni clero et populo
totius Hungariae ho-
norificentissime suscep-
tus est. *Concionatus* est
autem *Imperator* ad
universum *coetum Hun-
garorum* pro genero
suo Rege Salomone, pa-
cemque inter eos refor-
matam *iusiurandi re-
ligione interposita* con-
firmavit *Regem* autem
*Salomonem in paterno
solio* gloriae corona-
tum, cum assensu et
*clamazione totius Hun-
gariae sedere fecit.*¹

Anonymus
cap. 13. d.

Fejérpataky 7/b. l.

*inito consilio et
accepto iuramen-
to omnium suo-
rum, dux Almus,
ipso uiuente, fili-
um, suum Arpa-
dium ducem ac
preceptorem con-
stituit.*

cap. 52. 21/b. l.

*Dux Arpad accep-
to iuramento pri-
matum et militum
Hungariae filium
suum Zultan du-
cem cum magno
honore eleuari fe-
cit.* cap. 57. 23/b. l.

(Zsolt feleséget
hoz Taksonynak
és aztán:) ipso
uiuente *accepit
iuramentum suo-
rum nobilium, et
filium suum Toc-
sun fecit ducem
ac dominatorem
super totum reg-
num Hungarie.*

Minthogy *Anonymus*ra hivatkoztunk, előbb meg
kell állapítanunk, mennyit lehet P. mester előadásából
e részben elhinni.

Ismerve az ő dolgozásmódját, az ősi alkotmány és
politikai szervezet elbeszélésében elkövetett anachroniz-
musait, elsősorban arra gondolhatnánk, hogy Árpád,
Zsolt és Taksony fejedelemmé jelölésében is a munká-
jához mintául szolgált XII. század utódjelölési módját
reprodukálta. El kell azonban ismerni, hogy P. mester
itt az ő Gestájától teljesen független Szent István-legen-
dák előadásával meglepően megegyezvén, arra is követ-

¹ Bár a formákban ehhez a szertartáshoz sok hasonlóságot mutat Péter visszahelyezése III. Henrik által, a helyzet mégis más, ott *nem új királyt kreálnak*, mint itt. Bécsi Képes Krónika ed. Toldy XLIII. l. cap. 45.

keztethetnénk, hogy Zsolt és Taksony vezéreket valóban úgy nevezte apjuk utóddá, ahogyan ő előadja, vagyis, ahogyan a legendák szerint a még szintén pogánykori Géza Szent Istvánt.

A legvalószínűbbnek azt tartjuk, hogy P. mester azért jegyezhetette fel ily pontosan ezt a Hartvik s a legendák tanúsága szerint pogánykori szokást, mert az még saját korában is gyakorlatban volt. S minthogy fentebb éppen azt próbáltuk kimutatni, hogy az utódjelölés egészen II. András koráig megvolt, az *Anonymus* elbeszélte utódjelölési módot teljes egészében hitelesnek elfogadhatjuk keresztény és pogánykorra egyaránt.

S még egy, már nem is Árpád-kori s jogilag egészen más természetű esetre is támaszkodhatunk, tudniillik Károly Róbert felemeltetésére.

Károly uralomrajutásánál, sőt már IV. László halála óta két gondolat, két párt küzd egymással a trónkérdésben Magyarországon. Az egyik, mely a nemzet választójogát vitatta, a másik, mely egy, a nemzet felett álló fórumra akarta bízni annak eldöntését, hogy az Árpád-ivadékok közül kit is illet a trón, ezt a fórumot a *sentszékben találva meg*.¹ Az első elv győzött III. András, Vencel és Ottó trónrajuttatásában, a másik elv érvényesült Károly Róbert uralomrajutásakor. Ennek az elvnek hódolt meg maga Csák Máté is, ki a pápát képviselő Gentilis előtt elismerte, hogy minden, a trónutódlást illető rendelkezésének aláveti magát, Károly Róbertet elismeri s mást nem támogat a korona megszerzésében.²

Ugyanezt a jogot akarván érvényesíteni a nemzet egyetemével szemben, úgy látszik, ugyanezzel a felszólítással akarta Gentilis az 1308 november 17-i pesti országgyűlést is megnyitni s ez a felszólítás lehetett az, melyre az országgyűlés zúgni, tiltakozni kezdett, mondván, hogy az egyház joga megerősíteni és megkoronázni a királyt, de a nemzet joga a „vera regalis progenies”-ből megválasztani azt, akit akar. Gentilis engedett a közhan-

¹ Lásd: Képes Krónika: quidam nobiles regni... a Papa Bonifacio VIII. regem petierunt... Quorum instantiam Papa admittens. CV—CVI. ll. 88—89. eap., amiben mások az ország szabadságának veszedelmét látták.

² Acta legationis Gentilis. Mon. Hung. Vat. I. 2. 112—4. ll. (1308 nov. 10.)

gulatnak, s a nemesek aztán Károly Róbertet elismerték, királlyá fogadták, majd hűséget esküdve neki, a békecsók után vállukra emelték, királlyá kikiáltották. A gyűlést *Te Deum* fejezte be.¹

Vagyis *Gentilis* — mint a szentszék követe — volta-kép az Árpád-királyok utódjelölési jogát akarta gyakorolni, amint megtette Csák Mátéval szemben, s igen valószínűnek tartjuk, hogy Károly Róbert elismertetésére az 1308 november 17. országgyűlésen azt a formát használta, amelyben az Árpádok jelölték ki és ismertették el utódaikat. (Géza Szent Istvánt, Szent István Imrét, majd Pétert, talán I. Andrást és Salamont,² II. István II. Bélát, stb.)

Ezek szerint tehát az Árpád-kori utódjelölés a következőképen folyhatott le. A király összehívta tanácsát, természetesen az Árpád-nem tagjait is, s mint más ügyekben is, meghallgatva véleményüket, kijelölte utódját. Majd összehívták úgy látszik a nemesség szélesebb rétegeit, a király hűségesküet vett ki tőlük utódja számára, a nemesek pedig felemelték s királlyá kikiáltották a jelöltet.³

Tekintve már most, hogy — mint fentebb láttuk — s mint arról forrásaink tanuskodnak, hogy a trónfoglalás megoldásánál mily gondosan ügyeltek az öröklés szokásos rendjére, megállapíthatjuk azt is, *hogy az utódnak ez a kijelölése nem lehetett más, mint annak megállapítása, hogy a fentálló öröklési jog és rend szerint az Árpád-nem melyik tagját illeti a korona.* Egy ilyen tanácskozás lefolyásáról tájékoztat az a tanácskozás, melyet II. Béla Borics legitimitása fölött tartott. (Lásd: Bécsi Képes Krónika, ed. Toldy, XCIII. lap, 69. cap.)

Forrásainkból az öröklési renden kívül csak még egy szempont szerepel az utódjelölésben, s *ez az örökösnek erkölcsi és fizikai értelemben vett uralomratermettsége:* az „idoneitas“ keresztény fogalma, melyet egészen természetesen egyéb politikai és családi célok szolgálatába is állítottak. Ez az idoneitas volt vezetőszpont Szent

¹ *Acta Legationis Gentilis*, Mon. Hung. Vat. I. 2.

² *Bécsi Képes Krónika*, ed. Toldy, LIII. lap, 51. cap. *Dicunt alii, quod Bela Duce, et filiis eius, Geycha scilicet et Ladislao, cunctisque regni optimatibus consentientibus, Salomon inunctus est in regem.*

³ (*Anonymus*; fecit elevari cap. 52.)

István előtt, mikor vérrokonait kizárta az öröklésből¹ Péter kedvéért, akiben a keresztény királyság megtartóját látta. Ez az idoneitas bírta rá Szent Lászlót arra, hogy a senior Kálmán helyett Álmost jelölje, sőt IV. Bélát is ez indította arra, hogy a lázadó V. István mellőzésével második fia, Béla kezére igyekezzenek juttatni a koronát.

Az „idoneitas“ követelménye tette tehát lehetővé az uralkodó számára, hogy a *fennálló öröklési rend ellenére* is jelölhessen utódot. Ha másképp nem lehetett, akkor a megvakítás borzalmas eszközéhez folyamodtak, hogy ez által *a jogos utódot erőszakosan fosszák meg uralomra alkalmas voltától*. (Így Kálmán Szent László jelöltjét a maga, majd fia érdekében.)²

Az Árpádok minden mai értelemben vett alkotmányos korlát nélküli igen nagy hatalom fölött rendelkeztek, s csak egyházi és vallási törvényeknek voltak alávetve, egészen természetes tehát, hogy a fennálló öröklési rendet is jogukban állott megváltoztatni, ha azt a középkori jogérzésnek megfelelően: az idoneitással meg tudták okolni.

Nincs tehát ellenmondás meghatározott öröklési rend és utódjelölés között, hiszen — mint fentebb kimutatni próbáltuk — az utódjelölés a legtöbb s a normális esetekben nem más annak megállapításánál, hogy ki is a jogszerű örökös.

Fenti eredményünk szerint tehát az utódjelölésben kezdeményezés és döntés az uralkodóé, s az Árpád-nemé. Különös jelentőségre vergődnek éppen ezért a király tanácsában ülő, a királyi udvarhoz tartozó főbb urak, s mondhatni: trónviszályokban, a fennálló öröklési rendet áttörő utódlások alkalmával király és hercegek tetteiben irányító befolyással voltak ezeknek tanácsai, sőt — XI—XII. századi Gestáink szerint — némelyiküknek (Vid) intrikái, besúgásai, pletykái. Konkolyhintésük nem egy trónharcnak volt okozója, nem egy készülő testvéries meggyezést hiúsított meg. De mások viszont böles mérsekletükkel, rábeszélő képességükkel nem egy fegyveres

¹ Bécsi Képes Krónika, cap. 41. XXXVII. l. ed. Toldy. *tristitia afficiebatur* (t. i. Szent István) ... *propterea. quia nullus videbatur de consanguineis suis idoneus ad hoc, ut eo mortuo regnum in fide Christi conservaret.*

² Budai Krónika, ed. Podhradzsky, 178. l.: *privavit lumine, ut non sit dignus portare coronam Sancti Regis.*

összecsapást akadályoztak meg, amiben különösen ki-
tűnnek a püspökök. (Dezső püspök.)

Rendes körülmények között azonban a királyi tanács
szerepe egész jelentéktelen lehetett.

A nemzet szerepe viszont hűségesküre, s meghatá-
rozott formák közt nyilvánított kikiáltásra, esetleg az
új jelölt felemelésére szorítkozott.

Így történt tehát az utód kijelölése, mely aktus azon-
ban nem tett valakit királlyá, ehhez még a *koronázásnak*
kellett járulnia. A koronázási szertartás egyik része alkal-
mat ad a népnek, hogy újból királlyá kikiálthassa, ac-
clamatiójával újból elismerhesse új uralkodóját, annak
trónfoglalásához hozzájárulását adhassa. Az Árpádok
közül ugyan Szent István és Salamon az egyetlen, aki-
nek koronázása (Salamonnak inthronisatiója) alatt tör-
tént kikiáltásáról direkte értesülünk,¹ de már III.
Andrásnál nincs ez az aktus feljegyezve, pedig ő az
egyetlen Árpád, kinek koronázásáról részletes leírás
fennmaradt. Így a közbeeső három századról csak
annyit mondhatunk, hogy a legtöbb koronázási formu-
lában előfordul ilyen acclamatio, s ezért nem lehetetlen,
hogy mint Szent István, a többi király is részesült ilyen
kikiáltásban.

Nem volt tehát a trónfoglalás módja az öröklésbe
oltott választás: a nemzet nem választotta királyait a
„szent király nemzetségéből“, viszont az egyetlen igazi,
formális választógyűlés nem Árpádot választott királlyá,
hanem Aba Sámuel, az egyik ispánt, Szent István nőági
rokonát. Azt a teret tehát, melyet a trónfoglalásban az
öröklési rend szabadon hagyott, nem az országnak, ha-
nem az uralkodónak akarata töltötte be.

Erős analógiákat találunk a fent előadott magyar
gyakorlattal a francia egykorú utódjelölésben. Az Árpá-
dokkal egyidőben uralkodott Capetingek is maguk jelölik
ki primogenitusaikat utódukká, ők is maguknak tartják
fenn a kezdeményezést, s ők is csak a hódolás, consensus
nyilvánítására szorítják vissza alattvalóikat, különösen
a XII. században, VII. Lajos 1131., majd II. Fülöp 1179.
utóddá koronázásakor. Itt is szerepelnek a király bizal-
masai tanácsadásukkal, de itt megmaradtak még a vá-

¹ Lásd: Nagylegenda, Ed. *M. Florianus*, 15. lap. — Bécsi
Képes Krónika, 53. cap. LVII. lap és Századok, 1923 augusz-
tus—december, 247—9. ll.

lasztás ősi szokásának — igaz, mindjobban halványuló — maradványai is.

Példaképen, összehasonlításul álljon itten II. Fülöp Ágost utóddátévése 1179-ben apja, VII. Lajos által.

Ludowicus . . . convocavit . . . generale concilium omnium . . . episcoporum . . . nec non et baronum totius regni Francorum . . . Ludowicus . . . deinde vocatis singulatim . . . episcopis . . . et . . . principibus *communicavit eis consilium*, quod . . . filium suum . . . cum consilio eorum et voluntate in regnum Francorum sublevare volebat. *Audientes autem prelati et principes voluntatem regis omnes unanimiter clamaverunt dicentes: „fiat, fiat“.* Et hic solutum est consilium. Itt tehát — valamint 1131-ben — csak a főpapok és főurak vehettek részt az utódjelölő conciliumban, de 1059-ben, I. Fülöp ifjú koronázásánál a nép széles rétegei, s az alsó papság is résztvehetett. A tanácsadók szerepe itt is olyan jelentéktelen, pusztá hozzájárulás, mint Magyarországon.¹

Mind e hasonlóságok ellenére sem tételezhetünk fel szerves összefüggést francia és magyar gyakorlat között. A magyar fejlődés visszanyúlik a pogány korba, mikor még francia hatásról alkotmányos vagy más tekintetben szó sem lehet. 987-ben, tehát nem sokkal azelőtt, hogy Géza fejedelem utódjává nevezte Szent Istvánt: 987-ben történt az, hogy a francia nemzet szakítva a Karolingok királyi nemzetségével, s választási jogát érvényesítve, Capet Hugót választotta királyává. Sőt még a XI. század folyamán is erősebben érvényesül francia földön a királyválasztás, mint nálunk. Az utódjelölés szokásának *átvételéről* tehát szó sem lehet. Francia hatást legfeljebb a primogeniturára való átmenetben lehetne felismerni, melyet a XII. században Franciaországban tanult papjaink közvetítettek volna. De egy pontban kétségtelenül a francia szokást vették mintául; t. i. az utód megkoronázásában apja életében és parancsára.

A királytól függött tehát legfőképen a trón betöltése, s éppen a királynak ez a döntő szerepe adja meg valódi jelentőségét azon — az elbeszélő forrásokból s oklevelekből nyert — fenti megállapításunknak, hogy senioratus, illetőleg primogenitura az egyes uralkodók, s általán

¹ Lásd a francia gyakorlatra, Schreuer Hans: Die rechtlichen Grundgedanken der franz. Königskrönung, Weimar, 1911. § 5. kül. 24., 25., 26. és 1. jegyzet; 27—29. ll.

az uralkodó nemzetség felfogása volt. Ismerve tehát egyfelől a királyi nemzetség felfogását öröklési rendről, másfelől a királyok döntő szavát az utódlásnál, teljes joggal következtethetünk arra, hogy az *uralkodók és tanácsadók tudatosan érvényesítették ez utódlási elveket a trón betöltésénél.*

*

Összefoglalva kutatásaink eredményeit, megállapíthatjuk, hogy az Árpád-korban *volt* meghatározott, huza-mosan és következetesen alkalmazott öröklési rend, még pedig a korszak első felében (X. és XI. században) a senioratus, míg II. Gézától állandóan, de már Kálmán által előkészítve a primogenitura volt szokásban. De e mellett szükség volt valamely akaratnyilvánításra, még pedig az uralkodó király részéről, mely az öröklési rend szerint jogosult, — kivételes esetekben ennek ellenére is — az utódot kijelölte. A jelölés módja nem volt mindig az előd életében végrehajtott koronázás, ezt a szokást az idegen befolyásra felkent Salamon leszámításával csak III. Béla vezette be. Az utódjelölés formája a király által, az ő tanácsa előtt való utóddá nyilvánítás volt, melyet a nép hűségesküje s kikiáltása egészített ki.

Bár egy kis túlzással, de még mindig a legtalálóbban úgy jellemezhetjük az Árpád-kori trónfoglalást, hogy az az Árpád-nemzetség házi ügye volt, s a trónfoglalásnak ez a módja az, mely e korszakban — különösen a XIII. század kezdetéig — az Árpádok királyi hatalmáról, s a nemzetnek az ország ügyeiben való részvételéről egyéb tudományos eszközökkel alkotott képnek a leginkább megfelel.

Bartoniek Emma.

THE
OFFICE OF THE
SECRETARY OF THE
NAVY
WASHINGTON, D. C.
JANUARY 1, 1900
TO THE
HONORABLE
MEMBERS OF THE
NAVY
DEPARTMENT
FROM
THE
SECRETARY OF THE
NAVY
SIR,
I have the honor to acknowledge the receipt of your letter of the 29th inst. in relation to the matter of the proposed purchase of the land for the proposed site of the new building for the Bureau of Naval Construction, and in reply to inform you that the same has been referred to the proper authorities for their consideration.

